

Хрваћани (1941–1945)

Анстракт: Аутор је покушао указати на неке од најзначајнијих догађаја и процеса који су се догодили на територији административног седишта и ближе околине предратне Општине Хрваћани од 1941. до 1945. године.* У раду је, после уводног осврта на изворе и историографију, историјски и географски положај, прошлост Хрваћана приказана кроз неколико сегмената (први месеци власти Независне Државе Хрватске и усташког покрета у Хрваћанима; устаници у Хрваћанима; "Никољдански покољ" и жртве; идеолошко-политички сукоб и долазак нове власти). Наведене целине аутор је посматрао као локалне одразе општих процеса и догађаја у то време, а и специфичне карактеристике микропростора.

Кључне речи: Општина Хрваћани, Други светски рат, Независна Држава Хрватска, усташе, жртве, идеолошко-политички сукоб, нова власт.

Увод

На основу доступних извора и консултоване литературе покушали смо да употпунимо слику о прошлости Хрваћана и околине за време Другог светског рата на просторима Краљевине Југославије и дефинишемо неколико отворених питања на које би одговоре требала дати нека нова истраживања. Полазну основу за прикупљање података представљали су нам фондови Архива Републике Српске.¹ Незаобилазан извор је сведочанство драговићког пароха Ђорђа В. Радића.² Од користи је била изворна грађа у архивама општинских

* Насељена места: Хрваћани, Насеобина Хрваћани, Драговићи/Друговићи, Деветина и Кољани.

¹ Архив Републике Српске Бањалука (= АРС БЛ), фондови: Окружни народноослободилачки одбор за Централну Босну (1943–1945); 1944/1945: књ. 1; кут. 3, фонд 36; Окружни народноослободилачки одбор Прњавор (1943–1945); 1944/1945: кут. 1, фонд 40; Окружна комисија за испитивање ратних злочина окупатора и њихових помагача Прњавор (1944–1945); 1944/1945: књ. 1; кут. 1, фонд 68; Збирка докумената Средњобосанског четничког корпуса; 1943/1944, збирка 333.

² *Сведочење о страдању Срба Бањалуке и околине. Исказ избеглог свештеника Ђорђа В. Радића, пароха Друговичког из Епархије Бањалучке, дат православном Епископу Тимочке епархије,*

одбора СУБНОР-а Лакташи и Прњавор,³ као и "Хроника" Љубе Јанковића.⁴ Од изворне грађе користили смо и објављене документе и прикупљена сећања бораца НОР-а.⁵ Спомен-обележја погинулих са ових простора за време Другог светског рата представљају значајне историјске изворе за тему овог рада.⁶ У историографији не постоји рад који се искључиво бави темом назначеном у наслову овог рада са постављеним просторним и временским одредницама. Прошлост Хрваћана и околине у периоду од 1941. до 1945. године углавном је била предмет локалних истраживача прошлости у склопу ширих тема.⁷

Хрваћани и околина, као и простор Републике Српске (простори Босне и Херцеговине), кроз историју су били у саставу неколико држава. У време Краљевине СХС/Југославије Хрваћани су имали статус општине у оквиру среза са седиштем у Прњавору.⁸ Према резултатима пописа становништва у Краљевини

9. IX 1941. у: *Јасеновац – мјесто натопљено крвљу невиних. Споменица поводом педесете годишњице великомученичког Јасеновца и седме годишњице освећења поново изграђене цркве Рођења Св. Јована Крститеља спомен храма у Јасеновцу*, Београд 1990. (= *Исказ избеглог свештеника Ђорђа В. Радића, пароха Друговичког*), стр. 105–106. и *Ibidem* у Атанасије (Јевтић), *Великомученички Јасеновац*, документи и сведочења, фотоофсетско преиздање, Београд 2016. А. (Јевтић), *Великомученички Јасеновац* стр. 153–55.

³ Архива ОО СУБНОР-а Лакташи; Архива ОО СУБНОР-а Прњавор.

⁴ Реч је о необјављеним мемоарима Љубе Јанковића (1897–1974), завршеним јануара 1973. године, чији се рукопис, откуцан писаћом машином, чува у ОО СУБНОР-а у Прњавору. Дело садржи податке од значаја за тему овог рада, али одређени сегменти захтевају посебну пажњу. У фокусу интересовања аутора су КПЈ, њени револуционарни органи и војне формације у прњаворском крају. Уочљиве су одређене хронолошке омашке (погледати напомену 68). Љубо (Sretena) Јанковића, *Хроника живота и борбе народа среза прњаворског и времену од јесени 1918. до краја 1946. године*, Потоцањ, јануар 1973. (рукопис), (= Лј. Јанковић, *Хроника*).

⁵ Сећања су углавном прикупљена са протоком времена, те је поред удаљености од времена у коме се догађај десио приметна накнадна идеолошка индоктринација и некритички приступ. *Средња Босна у НОБ-у. Средња Босна до устанка и у устанку 1941. године, књига прва, чланци и сјећања*, Београд 1976. (= *Средња Босна у НОБ-у I*); *Srednja Bosna u NOV, od formiranja prve čete za Bosanski Krajinu do formiranja trećeg krajiškog NOP odreda (septembar – oktobar 1941. године), сјећања, чланци и документи, књига друга*, Ванјалуга 1980. (*Srednja Bosna u NOV-u II*); *Средња Босна у НОБ, од формирања крајишког НОП одреда до краја 1941. (новембар-децембар 1941. године) сјећања, чланци и документи. Књига Трећа*, Бањалука, 1981. (= *Средња Босна у НОБ-у III*).

⁶ Спомен-обележја борцима НОР-а и ЖФТ у Хрваћанима, борцима НОР-а и ЖФТ у Друговићима, борцима ЈВуО у Друговићима.

⁷ Највећим делом су их писали аутори који нису били историчари по професији. Најчешће се радило о делима чије су временске одреднице шире од оних у овом раду и/или је тематика уско специјализована. *Laktaši u Narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji 1941-1945*, Laktaši 1981. (= *Laktaši u NOV-u*); Живко Вујић, *Лицем према књизи: монографија школе Хрваћани*, Лакташи, 2006. (= Ж. Вујић, *Монографија школе Хрваћани*); Петар Вида Матијашевић, *Хрваћани, Завичај Матијашевића*, Бањалука 2006. (= П. Матијашевић, *Хрваћани*); Dragoslav Drago Jovanović, *Drugovići, сјећања и казивања*, Laktaši 2011. (= D. Jovanović, *Drugovići*); Живко Вујић, *Лакташка Жупа*, Лакташи, 2013. (= Ж. Вујић, *Лакташка Жупа*).

⁸ Према резултатима избора одржаним у децембру 1938. године у Прњаворском срезу гласало је 11.365 бирача. Листа др Милана Стојадиновића освојила је 7.566 гласова, а опозициона листа

Југославији из 1931. године, у овој општини живело је 9.995 становника.⁹ Језгро ове територијалне целине, са појединим административно-територијалним изменама, чинила су насељена места која се данас налазе у југозападном делу Општине Прњавор и југоисточном и источном делу Општине Лакташи. Хрваћани су, без обзира на промене политичких околности, били место кроз које су водили и воде значајни путни правци. Кроз Хрваћане пролази цеста Бањалука–Клашнице–Прњавор–Дервента.¹⁰

Први месеци власти НДХ и усташког покрета у Хрваћанима

После Априлског рата и успостављања Независне Државе Хрватске (НДХ) Хрваћани су се налазили у саставу Прњаворског котара, који је припадао Великој жупи Ливац-Запоље, са седиштем у Новој Градишци. На челу ове

др Влатка Мачека 3.734 гласа, док је листа Димитрија Љотића добила пет гласова. За народног посланика је изабран Петар Костић са листе ЈРЗ-а. Поред њега, на истој листи се налазио Стјепан Кобасица, али је освојио мање гласова од Костића. На листи др Мачека највише гласова у Прњаворском срезу добио је Фрањо Јакуш, а иза њега је био свештеник Ђорђо Врањешевевић. При избору сенатора Краљевине Југославије у новембру 1939. године један од тројице изабраних испред Врбаске бановине био је поменути свештеник Врањешевевић као опозициони кандидат. Свештеник Ђорђо Врањешевевић је био парох у Штрпцима код Прњавора и вођа Савеза земљорадника у Прњаворском срезу; отац народног хероја Раде Врањешевевића. *Врбаске новине*, год IX, бр. 1.525. 15. децембар 1938. године, стр. 1, 2; *Ibidem*, год. X, бр. 1.644, 15. новембар 1939, стр 1.

⁹ Од тог броја 5.094 мушког и 4.901 женског пола. Више од две трећине становника било је православне вероисповести (6.891). У Општини Хрваћани тада су била 1.782 римокатоличка верника, 1.321 припадник осталих хришћанских цркава и један муслиман. Већину православних су чинили Срби, сем неколико стотина православних Украјинаца у Насеобини Хрваћани, већину римокатолика Пољаци, а припадници осталих хришћанских цркава готово искључиво су били Украјинци гркокатолици – унијати. Питање броја становника 1941. године у општини Хрваћани прецизно би решили домети помоћне историјске науке – историјске демографије. Овде треба додати да је територија Општине Хрваћани умањена формирањем Општине Поточани, а тиме и укупан број становника. Међутим, поређење броја становника по насељеним местима истог територијалног обима указивало би на повећање наведеног броја из 1931. године десет година касније за око 15%. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga I, prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava*, Beograd 1937; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II*, Beograd 1938.

¹⁰ Првобитни предлог да назив и административно седиште ове локалне заједнице буде везан за Драговиће, измењен је тако да је за административно седиште одређено место Хрваћани, а по њему и назив општине 1928. године. Седиште и назив црквене општине, парохије и њено седиште остало је везано за Драговиће. Данашњи назив села је измењеног облика – Друговићи. Д. Јовановић у поменутој монографији наводи да се ради само о једном слову. Међутим, мишљења смо да би требало тражити адекватнији одговор на то питање. Током израде овог рада приметили смо да је све до 1944/1945. године назив села навођен као Драговићи, а тек после Другог светског рата искључиво као Друговићи. Лј. Јанковић, *Hronika*, стр. 41–42; Ж. Вујић, *Монографија школе Хрваћани*, стр. 33–34; Д. Јовановић, *Друговићи*, стр. 5, 11–12; Ж. Вујић, *Лакташка Жупа*, стр. 44–45, 49.

административно-територијалне јединице од јуна 1941. до априла 1942. године био је др Бранимир (Бранко) Шимунић (1902–1959), у време најинтензивнијег хапшења и масовних злочина над српским становништвом Прњаворског котара.¹¹ Значајан комуникацијски положај Хрваћана уочљив је за време Априлског рата (6–17. април 1941. године). На дан немачког напада на Краљевину Југославију, 6. априла 1941. године, Штаб Личке дивизије и 33. коњички дивизион су из Бањалуке ишли за Дервенту односно Добој преко Клашница и Прњавора, а тиме и преко Хрваћана. У Априлском рату на простору Драговића јединице Војске Краљевине Југославије оставиле су одређену количину оружја и муниције. Радило се о око 90 пушака, 10–15 сандука метака и одређеној количини војничке одеће и обуће. Према сећању Милоша Улетиловића, то оружје са њим су сакрили Рајко Копреновић и Милош Тривић.¹²

Проглашењем Независне Државе Хрватске (НДХ) у Хрваћанима је почела да се спроводи расна политика те државе. У Хрваћанима је формирана оружничка постаја, једина на путу од Клашница до Прњавора. Према локалној историографији, на чело усташке општине у Хрваћанима постављен је жупник из Деветине Бранко Бандић, присталица усташког покрета пре Другог светског рата.¹³ Поред овог жупника, усташки експоненти у Хрваћанима су били "браћа Матић", тј. Милан и Иван Гржинчић, те Пољак Јан Лудјак, власник угоститељског објекта у Хрваћанима.¹⁴ Већ почетком маја месеца 1941. године одузета је трговинска радња јеврејској породици Албахари у Хрваћанима. Наиме, према

¹¹ Законски оквир за успостављање великих жупа представља Законска одредба о великим жупама од 10. јуна 1941. године. Велика жупа Ливац-Запоље обухватала је котарске области Босанска Градишка, Босанска Дубица, Дарувар, Нова Градишка, Новска, Пакрац, Пожега и Прњавор. Шимунић је после тога био велики жупан у Великој жупи Посавје, са седиштем у Вараждину. Преко Аустрије, 1945. дошао је у Аргентину, гдје је и преминуо 1959. године. О наведеним злочинима погледати напомене 33 и 35 у овом раду. Рајка Бућин, *Prilog poznavanju institucija: Zakonski okviri rada velikih župa NDH*, Архивски вјесник, година 44 (2001), 209–225, стр. 209–210; 220; Марко Рућнов, *Zašto Jasenovac*, Београд 2001. (= М. Рућнов, *Zašto Jasenovac*), стр. 604; Бајо Кривокапић и др., *Историја Босанске Градишке и њене околине од најстаријих времена до 1985. године*, Градишка 2008, стр. 347, напомена 12.

¹² *Средња Босна у НОБ-у, I*, Београд 1976, стр. 433; Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije, uzroci i posljedice poraza*, књига 2, Београд 1982, стр. 267–268.

¹³ Бранко Бандић, римокатолички жупник из Деветине, у годинама пред Други светски рат администрирао је у жупама у Гумјери и Новој Дубрави. Његов брат, жупник Драго Бандић, који је био на челу Прњаворског деканата Бањалучке бискупије, дочекао је и поздравио стојерника др Виктора Гутића у Прњавору 8. јуна 1941. године, а активно је учествовао у обележавању имендана поглавника НДХ Анте Павелића 12. јуна у Прњавору. Декан Бандић је за своје деловање у НДХ одликован од поглавника Павелића. *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, изradio Krunoslav Draganović, Сарајево 1939. (= *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*), стр. 164; *Hrvatska Krajina*, год. I, br. 24, 12. lipnja 1941, стр. 3; *Ibidem*, br. 29, 25. lipnja 1941, стр. 3; *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinu jednog dela katoličkog klera u Jugoslaviji*, priredili Joža Horvat i Zdenko Štambuk, Zagreb 1946. (= *Dokumenti*) стр. 164, 165; П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 48, 50.

¹⁴ Ж. Вујић, *Монографија школе Хрваћани*, стр. 35; П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 48, 50.

извештају Котарског предстојништва у Прњавору упућеном Усташком стожеру за Босанску Хрватску у Бањалуци, Петар Мажњак из Деветине је постављен за комесара трговачке радње која је била у власништву Јакова Албахарија из Хрваћана.¹⁵

Страх од усташа¹⁶ посебно је дошао до изражаја код православног српског становништва овог простора после убиства епископа бањалучког Платона (Јовановића).¹⁷ Епископов штап пронађен је у доњем току реке Врбас. Пронашли су га локални рибари, а потом је парох драговићки Ђорђе Радић тај штап откупио и оставио код Душана Вранчића из села Милосаваца.¹⁸

У летним месецима 1941. године у више наврата у Прњаворском котару дошло је до хапшења Срба. Као таоци су узимани угледни људи. У јуну 1941. године ухапшени из Хрваћана и других општина су транспортовани у седиште котара у Прњавор, док је 120 ухапшених у јулу било транспортовано на крају у Бањалуку. Организатор ових хапшења био је хрваћански жупник Бандић. Између осталих, са простора Општине Хрваћани ухапшен је Васо Бојић (1895–1972) из Драговића, који је тридесетих година био председник ове општине и носио лац листе владајуће ЈРЗ на изборима¹⁹. Експоненти државне политике НДХ у

¹⁵ Luna Albahari, *Rođena sam u Kladnju* [www.elmondosefard.wikidot.com/rodena-sam-u-kladnju-luna-albahari (10.8.2017)]; Dr Jakov Danon, Verica M. Stošić, *Memoari na Holokaust Jevreja Bosanske Krajine*, Banjaluka 2010. стр. 13.

¹⁶ Становништво је на само помињање усташког имена, временом, због њихових злочина, осећало страх. Осећај страха додатно је појачавало хапшење Срба уочи великих празника које обележавају СПЦ и њени верници, као што су Петровдан и Илиндан, као и покољ уочи Св. Николе, о чему ће бити речи у овом раду. Део породице Матијашевић из хрваћанског засеока Буч је на вести о покрету усташа из Прњавора према Хрваћанима уточиште проналазио код украјинских породица Бобрек и Питка, у делу села под називом Насеобина Хрваћани. П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 50–51.

¹⁷ Епископ Платон убијен је заједно са градишким протом Душаном Суботићем 5. маја 1941. године. Усташе су га одвеле из двора Епископије бањалучке и у близини Бањалуке после стравичног мучења убили. О епископу Платону (1874–1941) код: Љубомир Дурковић Јакшић, *Платон Јовановић епископ бањалучки*, Крагујевац 1986, стр. 133–134. (= Љубомир Д. Јакшић, *Платон Јовановић*); Горан Латинић, *Српска православна црква у Босанској Крајини 1918–1941*, Бањалука 2006. (= Горан Латинић, *СПЦ у Босанској Крајини 1918–1941*), стр. 48–50.

¹⁸ Ђорђе Радић рођен је 1907. у Санском Мосту, а преминуо је у Бањалуци 1993. године. Радић је био парох Драговићке парохије од 1934. до 1969. године, са прекидом за време рата (1941–1945). Драговићки парох утврдио је да је штап припадао архијереју Епископије бањалучке према натпису на њему: "Платону, викарном епископу моравичком – др Воја Јањић, министар вера у пензији". *Исказ избеглог свештеника Ђорђа В. Радића, пароха Друговичког*, стр. 105; А. (Јевтић), *Великомученички Јасеновац*, стр. 153–154; *Српска православна Епархија бањалучка 1900–2000. Шематизам II, Бањалука 2000.* (= *Шематизам 1900–2000., II*), стр. 288.

Љубомир Д. Јакшић, *Платон Јовановић*, стр. 135–136; D. Jovanović, *Drugovići*, стр. 56–57.

¹⁹ На локалним изборима одржаним 1936. године у Општини Хрваћани изашло је 789 од 1.700 бирача (46,41%). Васо Бојић испред ЈРЗ-е добио је 500 гласова, кандидат УО Милош Петојевић 193 гласа, док је листа Јураја Веселовског добила 91 глас. Бојић је 1936. био на челу организационог одбора за изградњу јавне чесме поред цесте Клашнице–Прњавор у Драговићима. Натпис са чесме "На Ђурђевдан 1936.", према локалној историографији, скинуле су усташе после

Прњавору били су котарски предстојник Филиповић и усташки логорник у Прњавору Иван Софта.²⁰ Према сећању Јана Дронга, у јуну 1941. године хапшење од усташких власти у Прњавору успео је да избегне Стево Рогич из Хрваћана. Рогич се спасао тако што је побегао од усташа у Дронгову трговачку радњу.

Међу првима из хрваћанске општине који су ухапшени били су свештеник Драговићке парохије Ђорђе Радић и свештенмонах православних Украјинаца²¹ у Насеобини Хрваћани пртосинђел Василије Стриљчек (1892–1958).²²

проглашења НДХ. Поред њега је ухапшен Душан Јовановић из Драговића. *Dokumenti*, стр. 164–165; *Спомен-обележје Васи Бојићу; Laktaši u NOV-у*, стр. 26; Ж. Вујић, *Монографија школе Хрваћани*, стр. 40–41; D. Jovanović, *Drugovići*, стр. 145.

²⁰ Према сведочанству Саве Ђукановића, после Филиповића је за предстојника котара у Прњавору постављен Паулић, али је он у новембру 1941. године премештен. За новог котарског предстојника постављен је Хорват из Нашица, са чијим доласком су почела масовна убијања Срба. Из доступних извора и литературе више података о њима нисмо пронашли. Да би се се употпуниле њихове биографије и њихово деловање, било би неопходно акценат истраживања ставити на процес успостављања власти НДХ на локалном и регионалном нивоу истраживањем одговарајућих архивских фондова. Домобрани у Прњавору су били под командом натпоручника Ивана Наглића. Усташки логорник у Прњавору био је Иво Мадунич. После одласка из Прњавора, он је у Беглуцима код Дервенте у јесен 1943. године основао ударну бојну и био на челу Усташке младежи у Дервенти. Иван Софта, усташки бојник из Прњавора, Хрват пореклом из Херцеговине, као један од предводника прњаворских усташа успостављањем НДХ започео је прогон Срба прњаворског краја. Lj. Janković, *Hronika*, стр. 58–59; *Средња Босна у НОБ-у, I*, стр. 437; А. (Јевтић), *Великомученички Јасеновац*, стр. 241; Midhat Dizdarević, *Radnički pokret i NOR Dervente (dokumenti i sjećanja)*, Derventa 1972. (= M. Dizdarević, *Radnički pokret i NOR Dervente*), стр. 212; M. Ručnov, *Zašto Jasenovac*, Beograd 2001, стр. 436, 564.

²¹ Украјинци су прњаворски крај почели насељавати за време Аустроугарске монархије, која је спроводила колонизацију у Босни и Херцеговини. Званично је тај процес трајао од 1896. до 1905. године, а у пракси знатно дуже. Најмасовније насељавање Украјинаца на том простору било је у периоду 1898–1901. године. Украјинци у прњаворском крају су били верски подељени на гркокатолике и православне. Већина је била гркокатоличке вере, а број православних се повећао преласком гркокатолика у периоду између два светска рата појавом пртосинђела Василија (Стриљчека). МУП НДХ је 30. јуна 1941. саопштио да се са Украјинцима не поступа као са осталим православним, тј. Србима. Око 450 Украјинаца из "Босанске Хрватске", међу њима и из Прњаворског котара, крајем лета 1941. године отпутовало је из Бањалуке, у саставу оружаних формација НДХ, да се бори против СССР-а. Рад под насловом: Semcević Andrej Andrejević, *Rusi i Ukrajinци u oružanim snagama Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945.*, Zagreb 2015, није нам био доступан. Према сећању Срба из околине Хрваћана, локални Украјинци су настојали да помогну и спасу Србе колико су могли у време НДХ. Њихово појединачно учешће у војним формацијама НДХ требало би додатно истражити. У сећањима преживелих и локалној историографији нису регистровани примери где су Украјинци из околине Хрваћана учествовали организовано у прогону Срба. Углавном су регистровани примери њихове помоћи угроженим Србима у прњаворском крају. Према сведочанству Љубе Јанковића, Алекса Лаврив из Просјека, који је у време Другог светског рата имао око осамдесет година, говорио је да се према Србима не треба односити како то чине власти НДХ, састајао се са истомишљеницима, Украјинцима у Просјеку и Насеобини Хрваћани (Андрија Федерчук, Штефан Бојко, Павле Дерен, Петар Магаљас...) да утичу на сународнике, говорећи да "злочин не може остати некажњен". Он је припадницима свог народа, који су долазили на одсуство из оружаних санга НДХ,

Према властитом сведочанству прота Ђорђе Радић је ухапшен је на Петровдан (29. јуна/12. јула 1941. године). Парох Драговићке парохије транспортован је у Бањалуку па у исељенички логор у Цапрагу код Сиска, а онда за Србију. Прота Ђорђе Радић је из Аранђеловца, према распореду митрополита Јосифа (Џвијовића), распоређен у Епархију тимочку. Епископ тимочки Емилијан (Пиперковић) је свештеника Ђорђа Радића поставио на парохију у Слашу, као помоћника архијерејском намеснику крајинском.²³ Протосинђел Василије (Стриљчек) ухапшен је раније и спроведен у затвор у Бањалуку. Његово хашење уследило је пре говора усташког стожерника Виктора Гутића у Прња-

саветовао да се не враћају назад у те јединице. Притисак да приступи војним снагама НДХ на Украјинца Јакова Корцебу из Насеобине Хрваћана вршио је хрваћански жупник Бранко Бандић. Управо је Корцеба у свом послератном сведочењу пред Државном комисијом Бандића означио као главног експонента усташа и НДХ у Хрваћанима. Павелић је средином августа 1941. године примио представника Украјинаца у НДХ Васила Војтановског. Поред наведених свештенослужитеља, из непосредне околине ухапшен је и поточански парох Милан Милановић и интерниран у Србију. Архива ОО СУБНОР-а Прњавор; *Dokumenti*, стр. 165; Lj. Janković, *Hronika*, стр. 173; *Hrvatska Krajina*, br. 51, 15. kolovoza 1941, стр. 1; *Ibidem*, br. 59, 7. rujna 1941, стр. 1; Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945. Dokumenta, knjiga I*, Beograd 1986, br. 4, напомена 2 стр. 53; *Шематизам 1900–2000. II*, стр. 378, 387, 389; Борис Небесниј, *Украјинци у Србији*, стр. 4 и 5 [www.rastko.rs//delo/11868 (29.9.2017)]; Ж. Вујић, *Монографија школе Хрваћани*, стр. 87; Г. Латиновић, *СПЦ у Босанској Крајини 1918–1941*, стр. 69, 107; П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 20–21. *Стазама прошлости до врата будућности (монографија)*, уредник Ранко Прерадовић, Поточани, Бањалука 2012. (= *Монографија школе у Поточанима*), стр. 30.

²² Протосинђел Василије (Стриљчек) рођен је у Хусјатину, у Украјини, 1892. године. После Првог светског рата постао је православни свештеномонах, а од 1922. године налазио се у Насеобини Хрваћани, вршећи мисионарску делатност међу Украјинцима у Прњаворском срезу. Нарочито је заслужан за подизање комплекса Покровског храма у Насеобини Хрваћани у трећој деценији двадесетог века. Протосинђел Василије, православни Украјинци Насеобине Хрваћана и целог Прњаворског среза били су изложени великим притисцима Католичке цркве и унијатских украјинских свештеника из непосредне околине. *Шематизам 1900–2000. II*, стр. 387, 389, 391; Г. Латиновић, *СПЦ у Босанској Крајини 1918–1941*, стр. 60–61; Драган Шућур, *Извјештај свештеника Петра Рађеновића о стању у мисионарским парохијама малоруских колониста у прњаворском срезу*, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске (= ГУАРПС), година V, број 5, Бањалука 2013, стр. 453–466; *Монографија школе у Поточанима*, стр. 42–43; Драган Шућур, *Враћање у православу вјеру малоруских колониста у прњаворском срезу између два свјетска рата*, ГУАРПС, година III, број 3, Бањалука 2011, стр. 149–169; *Исти, Вјерски покрети у Босни и Херцеговини између два свјетска рата*, ГУАРПС, година VI, број 6, Бањалука 2014, стр. 283–289.

²³ Село Слаш се налази на путу Неготин–Зајечар. Оно је и данас седиште истоимене парохије у саставу Епископије тимочке. Епископ Емилијан био је на челу Епископије тимочке од 1922. године до смрти 1970. године. *Сведочење о страдању Срба Бањалуке и околине. Исказ избеглог свештеника Ђорђа В. Радића, пароха Друговичког*, стр. 105; А. (Јевтић), *Великомученички Јасеновац*, стр. 155;

[www.eparhija-timocka.org/raniji_episkopi i eparhija-timocka.org/arhijerejsko-namjesnistvo-negotin-sko.org. (5.9.2017)]

вору, када је отворено позвао на ликвидацију Срба и преузимање храмова и имовине православних Украјинаца у Прњаворском котару.

Стожерник Гутић боравио је у Прњавору почетком јуна 1941. године. У његовом говору две главне тачке биле су питања Срба и православних Украјинаца и њихове имовине. Њега су на вечери угостили и величали НДХ, поглавника Павелића и стожерника Гутића градоначелник Прњавора Ариф Корић, хафиз Осман ефендија Ђејван и гркокатолички свештеник Глигорије Биљак.²⁴ Недуго после тога, украјински православни храм Покрова Пресвете Богородице и парохију православних Украјинаца у Насеобини Хрваћани, уз помоћ усташких власти, насилно је преузео Гркокатолички викаријат. Власти НДХ и Гркокатолички викаријат су 22. јуна 1941. године организовали свечаност поводом "посвећења цркве", које је обавио викар за гркокатолике у Босни Латковић, уз учешће неколико гркокатоличких свештеника. Поред првог човека Гркокатоличког викаријата у Бањалуци Фрање Латковића (1886–1955), били су присутни и представници Бањалучке бискупије и стожерника Гутића, а у одржаним панегирицима помињана су имена Анте Павелића и Виктора Гутића, кога је заступао Петар Митровић. Да би дали на значају овом догађају, власти су приморале становнике околних места да му присуствују. Православни Украјинци приморани су да пређу на унију. За новог "жупника" постављен је Мирон Хирјовати.²⁵

²⁴ Гутић је у Прњавору боравио 8. јуна, а у дводневном путовању претходно је посетио Котор Варош, Добој, Грачаницу, Градачац и Дервенту. Поздравне говоре Виктору Гутићу упутили су у Прњавору жупник Бандић и усташки повјереник Павао Перић. У Прњавору је пред Други светски рат био изграђен украјински православни манастир, који је са успостављањем НДХ био одузет и оскрнављен, а потом 1945. године порушен од комунистичких власти. *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, стр. 111; *Hrvatska Krajina*, год. I, бр. 24, 12. липња 1941, стр. 2, 3; *Шематизам 1900–2000.*, II, стр. 270; Бојан Стојнић, Радован Пилиповић, Вељко Ђурић Мишина, *Свједочење о затирању, прилози за историју страдања Срба Епархије бањалучке 1941. године*, Бањалука–Београд 2016. (Б. Стојнић, Р. Пилиповић, В. Ђ. Мишина, *Свједочење о затирању*), стр. 113; *Ustaški stožer za Bosansku Krajinu. Studija Milana Vukmanovića i izbor iz građe*, приредили Verica M. Stošić i Vladan Vukliš, Banjaluka 2017. (= *Ustaški stožer za Bosansku Krajinu*) стр. 83–84.

²⁵ Погледати напомене 21 и 22 и радове Драгана Шућура наведене у напомени 22 овог рада. Међу Украјинцима у прњаворском крају значајан број је био православне вере, посебно у Хрваћанима и околини. Пре наведеног става МУП-а НДХ регионални органи власти су извршили насилно одузимање имовине и прелазак православних Украјинаца на унију. Текст о овом догађају донесен је на насловној страни 29. броја "Hrvatske Krajine". У пропагандном тексту овај догађај је приказан као повратак Украјинаца својој вјери и враћање имовине која је одузета гркокатолицима. Притом је прећутана чињеница да је тај, нови, комплекс Покровског храма (храм и парохијски дом) грађен уз помоћ локалних православних Украјинаца, симболичних донација државних власти Краљевине Југославије и новчаном помоћи Српске православне цркве. Поред личног одрицања и залагања, протосинђел Василије (Стриљчек) у више наврата се кредитно задуживао како би се радови на комплексу наставили и завршили. На основу текста из штампе поводом освећења цркве може се закључити да је протосинђел Василије лично учествовао у градњи и украшавању храма. Израдио је унутрашње орнаменте. Према истом

У августу исте године у Драговићима је ухапшена група људи. До хапшења је дошло око Илиндана.²⁶ У првој декади августа 1941. године у Друговиће је дошла група усташа из Трна или Драгочаја и ухапсила неколико људи и одвела их у Трн, па у Бањалуку у затвор, а касније су били пуштени. У току лета ухапшен је Милош Улетиловић. Улетиловића је, према његовом сведочанству, ухапсила група усташа из Хрваћана на челу са Иваном Грижинчићем и одвела у оружничку постају.²⁷ Георг Ламерс (1906–1976) из Поточана навео је да је група талаца Срба из Прњаворског среза транспортована за Бањалуку 2. августа 1941. године тј. на Илиндан. У тој групи били су и Стево Самарџија, Вид Гаврић и Вељко Слијепчевић из Вијачана. Према Самарџијиним сећањима, транспорт је застао неко време у Хрваћанима испред угоститељског објекта. Он наводи да се тад појавио и локални усташа Јан Лудјак, изјавивши да све Србе треба побити. У овој групи ухапшених из Прњаворског среза, у Кастелу се налазио и Јевреј Мито Албахари из Хрваћана.²⁸

Устаници у Хрваћанима

Оружници из постаје у Хрваћанима деловали су и ван територије Општине Хрваћани. Заједно са домобранима из Бањалуке учествовали су у нападу на суседну Општину Кокоре у септембру 1941. године. После напада групе устаника на ову општину 19. септембра, оружници из Хрваћана и домобрани из Бањалуке су извршили продор на терен око административног седишта те општине. Десетак дана после тога два човека у Кокорима су ухапшена од усташких власти.²⁹ Активности оружничке постаје у Хрваћанима, хапшење

извору, храм је био дуг 18 а висок 13 метара (?). *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, стр. 103, 110–111; *Врбаске новине*, год IV, бр. 48, 2. новембар 1932, стр. 4; *Hrvatska Krajina*, год I, бр. 29, 25. липња 1941, стр. 1; Б. Стојнић, Р. Пилиповић, В. Ђ. Мишина, *Свједочење о затварању*, стр. 113; *Ustaški stožer za Bosanski Krajinu*, стр. 83–84.

²⁶ Српска православна црква прославља Светог пророка Илију 20. јула по јулијанском односно 2. августа по грегоријанском календару.

²⁷ Према сећању Савке Бундало, из њене породице одведени су Душан, Алекса, Славољуб, Радован и Вера. Милош Улетиловић је из Хрваћана пребачен у Бањалуку у затвор, а потом у Зеницу и Лепоглаву, одакле је побегао крајем 1942. године. *Средња Босна у НОБ I*, стр. 433, 434; *Laktaši u NOV-u*, стр. 56; *Средња Босна у НОБ-у III*, стр. 637.

²⁸ Георг Ламерс је навео да су сви ухапшени у тој групи, сем Албахарија, били Срби. Ламерс је био фолксдојчер који је живео у Поточанима. За време Другог светског рата успео је да спаси већи број Срба Прњаворског среза од ликвидације. Јан Лудјак је Србе поредио са псима. Лј. Јанковић, *Hronika*, стр. 65–66; *Средња Босна у НОБ I*, стр. 298, 300, 304, 438; *Средња Босна у НОБ-у III*, стр. 333.

²⁹ Два дана раније, 17. септембра, група устаника на челу са Радетом Радићем напала је жандармеријску станицу у Јошавци. *Zločini na jugoslovenskom prostoru u Prvom i Drugom svetskom ratu. Tom I, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945, knjiga I, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1943. godine*, Београд 1993, бр. 302, 314; *Srednja Bosna u NOV-u, II*, стр. 493, 496, напомена 1.

становника, страх од усташа, као и географски значајан положај Хрваћана довели су до устаничког напада на Хрваћане 23. новембра 1941. године.³⁰ У нападу је део устаника у раним јутарњим часовима кренуо из правца Кокора према Хрваћанима. Домобране су зауставили делови Прњаворске чете код села Поточани. Црновршка устаничка чета је одбила непријатељске снаге које су покушале из правца Бањалуке и Клашница да продру у Хрваћане. После тога они су се придружили завршним борбама за ослобођење Хрваћана и воду своје чете који је учествовао у нападу од његовог почетка. Оружничка постаја у Хрваћанима је ликвидирана, али је за овај догађај везано неколико чињеница које би требало појаснити. Сведочанства бораца НОР-а и део послератне историографије су догађај од 23. новембра 1941. године у Хрваћанима приказивали као партизански напад на усташко упориште. Свеобухватност напада из више правца говори о томе да је ова акције била већих размера. Бројност чланова КПЈ и њихових бораца на овом простору у другој половини новембра 1941. године била је далеко испод могућности самосталног организовања акције наведеног обима. Притом су и сами упадали у замку, јер су у истим публикацијама у даљњем тексту наводили како је почетком 1942. године дошло до "четничког пуча" у истим тим јединицама. Дакле, како је до идеолошког разлаза дошло после напада на Хрваћане, онда су у ослобођењу Хрваћана учествовали устаници заједно. На основу сећања бораца уочљиво је да акција једним делом није била у потпуности координисана међу устаницима. У Хрваћанима се водила вишечасовна борба, у којој је ликвидирано више десетина жандара, домобрана и усташа. Устаници су запалили зграде поште, жандармеријске станице и угоститељског објекта.³¹

"Никољдански покољ" и жртве

³⁰ Архива ОО СУБНОР-а Прњавор; Lj. Janković, *Hronika*, стр. 102; *Средња Босна у НОБ-у, III*, стр. 280, 296–297, 329–331, 334–335, 337; *Laktaši u NOB-u*, стр. 86–87; Stevo Samardžija, *Četрнаеста srednjobosanka NOU brigada*, Ванјалука 1983. (= S. Samardžija, *Četрнаеста srednjobosanka NOU brigada*), стр. 24; Ж. Вујић, *Монографија школе Хрваћани*, стр. 35, 47; П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 66; D. Јовановић, *Drugovići*, стр. 111.

³¹ У прилог тези о изостајању појединих комунистичких кадрова у нападу на Хрваћане говори и то да је део бораца у својим сећањима долазак комунистичких руководилаца Јосипа Мажара Шоше, Бранка Бабича Словенца и Ратка Вујовића Чочета у средњу Босну везао за време после устаничког ослобођења Хрваћана. Део послератне историографије је њихово присуство на овом простору везао за време пре напада на Хрваћане, с тим да су они борбу за Хрваћане "посматрали". До сукоба између ројалиста и комуниста у Црновршкој устаничкој групи дошло је око 40 дана после напада на Хрваћане. Lj. Janković, *Hronika*, стр. 102; Зборник НОР-а, том IV, књига 3, стр. 475, док. бр. 46; *Средња Босна у НОБ-у, III*, стр. 280, 296, 330, 332–333, 334, 378; M. Dizdarević, *Radnički pokret i NOR Dervente*, стр. 138–139; *Laktaši u NOB-u*, стр. 86–87; П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 66–73.

Ликвидацијом оружничке постаје у Хрваћанима није престао терор усташа и Независне Државе Хрватске над српским становништвом Хрваћана и околине. У склопу шире акције напада из Прњавора војне снаге НДХ су продрле до Хрваћана 18. децембра 1941. године. Врхунац зла у Хрваћанима за време власти НДХ јесте покољ од 18. децембра 1941. године. Овај злочин су извршиле прњаворске усташе, предвођене Јос(ш)ком (Грге) Ћосића.³² Уочи Никољдана 1941. године усташе су у Хрваћанима ухватиле групу од дванаест људи и одвели у Драговиће. Њих дванаесторица мучени су и зверски убијени у једној ували са десне стране пута Клашнице–Прњавор у Драговићима.³³ Жртве "Никољданског покоља" из Хрваћана били су Срби из седам хрваћанских породица, од којих је појединима крсна слава била управо Свети Никола. Из породице Рогић заклана су три рођена брата: Љубо (1908–1941), Саво (1914–1941) и Милан (1918–1941), дан/вече уочи крсне славе. Из породице Шуман: Пејо (1905–1941), Милош (1918–1941) и Богдан (1920–1941), док су из породице Пушић страдали Петар (1912–1941) и Лазар (1924–1941). Поред њих, жртве овог злочина били су Вид Радановић (1887–1941), Јово Василић (1900–1941), Добромир Иванковић (1921–1941) и Петар Матијашевић (1888–1941).³⁴ "Никољдански покољ" Срба из Хрваћана 1941. године у Драговићима није био

³² Ћосић је ликвидиран од партизана у време борби око Прњавора јануара 1943. године. Лј. Јанковић, *Хроника*, стр. 65; *Зборник НОР-а*, том IV, књига 3, стр. 31, док. бр. 6; *Средња Босна у НОБ, III*, стр. 301, 543; Лј. Воројевић, D. Samardžija, R. Bašić, *Peta kozaračka brigada*, Beograd 1973.² (= Лј. Воројевић, D. Samardžija, R. Bašić, *Peta kozaračka brigada*), стр. 90–91; *Laktaši u NOV-u*, стр. 95, 389; S. Samardžija, *Četrnaesta srednjobosanka NOU brigada*, стр. 118; П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 52.

³³ До данас није постављена табла са ознаком места злочина, нити је на стратишту изграђено крсно знамење (споменик). Имена жртава са годином страдања уписана су на спомен-обележју у Хрваћанима. На њему су ови Срби убијени уочи Светог Николе наведени под идеолошком формулацијом послератних власти "жртве фашистичког терора". Део бораца НОР-а је у накнадним сећањима наводио да је том приликом убијен Дамјан Стегић из Драговића, док други део "историографије под надзором" то не потврђује, наводећи другачије околности његове смрти. Његово име на спомен-обележју у Друговићима уклесано је на списку "погинулих бораца НОР-а", а у публикацији *Laktaši u NOV-u*, Дамјан Стегић је убројан у погинуле активисте НОБ-а (рањен у Милошевцима, преминуо у болници у Борју). На спомен-обележју Дамјана Стегића на гробљу у Друговићима стоји да је страдао "као сарадник НОП-а". У личном картону погинулог борца у архиви СУБНОР-а у Лакташима за Дамјана Стегића је наведено да је убијен као борац Црновршке чете 19. децембра 1941. године, дакле у време док су устаници још били јединствени. Архива ОО СУБНОР-а Лакташи; Архива ОО СУБНОР-а Прњавор; Лј. Јанковић, *Хроника*, стр. 64, 103; *Спомен обележје у Друговићима; Средња Босна у НОБ, књига III*, стр. 302, 543; *Laktaši u NOV-u*, стр. 94–95, 389; П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 53–54.

³⁴ Архива ОО СУБНОР-а Прњавор; Лј. Јанковић, *Хроника*, стр. 64–65, 103; *Зборник НОР-а*, том IV, књига III, стр. 31, док. бр. 6; Спомен-обележје у Хрваћанима; Спомен-обележје у Друговићима; *Средња Босна у НОБ, књига III*, стр. 302, 543; *Laktaši u NOV-u*, стр. 94–95, 389; П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 53–54.

изолован случај са просторног и временског становишта. Систем злочина усташа и НДХ у прњаворском крају чини низ покоља и убијања на више локација.³⁵

Жртве "Никољданског покоља" нису биле једине жртве из Хрваћана и околине од 1941. до 1945. године. На основу споменика материјалне културе и других историјских извора могуће је добрим делом реконструисати тај сегмент прошлости ове локалне средине. За време Другог светског рата са простора ужег језгра ове општине страдало је више од стотину лица.³⁶ Класификација жртва се може извршити према националној припадности, полу, годинама старости, години страдања, према томе којој војној групи су припадали или се радило о лицима која су страдала као цивили, као и према месту страдања, али и на основу тога да ли су страдала за време званичног трајања ратних дејстава или после њих. Више од две трећине жртва су припадници српског народа, потом по броју страдалих следе Пољаци и Украјинци, док су три жртве Јевреји. То произлази из локалне специфичности Општине Хрваћани, коју су делом насељавали припадници ових националних мањина. Према месту страдања жртве можемо разврстати према томе да ли се ради о лицима са простора ове општине која су страдала на њеној територији или ван ње или пак о лицима са других простора која су живот окончала у границама ове локалне заједнице.

³⁵ Десетине људи су страдале у Великом Блашку (месту које се налази одмах од Клашница према Хрваћанима и Прњавору) истог дана када се десио и горе наведени злочин. Покољи у Прњаворском котару извршени су на више локација крајем 1941. и почетком 1942. године. Групе српских сељака похватане су у селима Лишња, Парамиде, Млинци, Чорле и Гаљиповци почетком децембра 1941. године и одведени у правцу седишта котара те ликвидирани. Никола Чорни је 6. децембра ишао са групом Украјинаца и Пољака код котарског предстојника у Прњавор да интервенише за ухапшене Србе, не знајући да је ова група ухапшених убијена. Неколико дана после ових покоља Срба, 16. децембра, усташе су побиле и спалиле више лица (међу њима и неколико деце) у селу Кремна, заселак Петровићи. Средином јануара 1942. године група Срба је ухапшена у Прњавору и после боравка у усташком затвору транспортована у логор Јасеновац, где је већина страдала. Са имања фолксдојчера Михаила Хартмана усташе су одвеле и ликвидирале групу Срба 1. фебруара 1942. године на Вијачком Лугу. Покољ у селу Штрпцима десио се 7. фебруара 1942. године, када и усташки злочини у Дракулићу, Шарговцу, Мотикама и руднику Раковац код Бањалуке. Архива ОО СУБНОР-а Прњавор; Lj. Janković, *Hronika*, стр. 63–64; *Средња Босна у НОБ-у, III*, стр. 339–340, 342, 638–639; А. (Јевтић), *Великомученички Јасеновац*, стр. 242–243; Бојан Милијашевић, *Страдање народа Прњаворског краја (1) Народни херој Милош Вујаковић и страдање Срба у Штрпцима током Другог светског рата (списак страдалих)*, база података Удружења дјете логораша, њихових потомака и поштовалаца "Јастребарско 1942" [www.genocid.info (16.12.2017)]; Ibidem, *Страдање народа Прњаворског краја (2) Масовни злочин над женама и дјецом у селу Кремна 16. децембра 1941. године*, Ibidem, (16.12.2017); Ibidem, *Страдање народа Прњаворског краја (3) Злочин над Србима у селу Штрпци 7. фебруара 1942. године*, Ibidem (15.2.2018), Ibidem, *Страдање народа прњаворског краја (4) Масовни злочин над женама и дјецом из села Лужани (Кремна) 16. децембра 1941. године*, Ibidem (15.2.2018).

³⁶ Архива ОО СУБНОР-а Лакташи; Архива ОО СУБНОР-а Прњавор; Спомен-обележја: борцима НОР-а и ЖФТ у Хрваћанима, борцима НОР-а и ЖФТ у Друговићима, припадницима ЈВУО у Друговићима; *Laktaši u NOV-u*, стр. 387; П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 52, 55–56.

Део жртва са простора општине Хрваћани страдао је и у логору Јасеновац.³⁷ Према досадашњим истраживањима поименичних пописа жртва у логору Јасеновац, из околине Хрваћана страдало је неколико особа.³⁸ Посматрајући годину страдања, уочљиво је да је готово половина жртва живот изгубила 1944. године. Највећи део је страдао за време трајања ратних дејстава, али постоје и лица која су страдала по њиховом окончању, вероватно као жртве идеолошко-политичког сукоба у борби за власт. Посматрајући са становишта припадности једном од два устаничка покрета, највећи део страдалих послератна "историографија под надзором" је сврстала у "борце Народноослободилачког рата и жртве фашистичког терора".³⁹ Са истог становишта, у другу групу

³⁷ Становништво ширег простора око Хрваћана бројчано је страдало у логору Јасеновац зависно од географског положаја и других фактора. Према досадашњим истраживањима, највише је са тог простора страдало становништво са територије данашње општине Лакташи (више од 640 лица), нарочито простор Лијевча поља, затим Српца (више од 110 особа) и Прњавора (више од 90 људи). *Poimennični popis žrtava koncentracionog logora Jasenovac 1941–1945.*, priredili Jelka Smreka, Đorđe Mihovilović, Jasenovac 2007. (= *Poimennični popis žrtava koncentracionog logora Jasenovac 1941–1945.*), стр. 34, 68, 69; Antun Miletić, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac*, Jagodina 2011. (= A. Miletić, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac*, стр. 736–742, 761–762, 765–766; *Poimennični popis žrtava Koncentracijskog logora Jasenovac 1941–1945.*, база података Спомен-подручја Јасеновац,

[www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618 (2.8.2017)]

³⁸ У овом логору из Друговића је страдало четворо људи: Ђуја Недељковић (1921–1942), Чедо Поповић (1920–1944), Недељка Стегић (1915–1942) и Вука Ђућум(н) (1908–1942). У Старој Градишци су убијени Љубо Врховац (1907 – ?) из Милосаваца, Петар Максимовић (1907–1943) из Деветине, Штефан Прирог (1920–1944) из Просјека и Иван Лазарко(в) (1910–1945) из Хрваћана. *Poimennični popis žrtava koncentracionog logora Jasenovac 1941–1945.*, стр. 839, 1092, 1310, 1550; A. Miletić, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac*, стр. 738, 741, 742; *Poimennični popis žrtava Koncentracijskog logora Jasenovac 1941–1945.*, база података Спомен-подручја Јасеновац [www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618 (2.8.2017)].

³⁹ Поред дванаест Срба, који су били жртве "Никољданског покоља" у Друговићима 1941. године, и други страдали са овог простора су касније убројани у идеолошку формулацију "борци НОР-а и жртве фашистичког терора". Тешко се, без чврстих доказа, свим жртвама које су под различитим околностима страдале у ранијој фази рата, када још увек нису били јасно дефинисани покрети отпора у идеолошком смислу, може приписати да су страдале као чланови КПЈ, њени симпатизери, чланови њених војних формација или присталице других идеолошких група. Ту је првенствено реч о српском становништву које је, из страха од усташа, устало против њиховог и терора НДХ. Дакле, највећим делом је реч о Србима који су страдали од усташког покрета и НДХ. У поменутој класификацији уочава се недоследност. Иста лица су на два различита места, исте провинијенције и са малом хронолошком разликом, класификована по другим основама у погледу њиховог статуса. Пример Дамјана Стегића није био изолован случај. Гена Кубина (1926–1942) из Деветине је у публикацији "Laktaši u НОВ-у" 1981. године прво убројана у "погинуле активисте НОБ-а", да би се њено име две године касније, 1983. године, на спомен-обележју у Друговићима нашло на списку "погинулих бораца НОР-а". Процес накнадне промене статуса, од "погинулих активиста" до "погинулих бораца НОР-а", није представљао само симболичну промену категоризације страдалог. Постоји шири спектар разлога за то, од техничких погрешака приликом израде спискова, преко накнадних егзистенцијалних потреба

жртва спадају они који су страдали као присталице монархистичког покрета.⁴⁰ На споменику "погинулим борцима НОР-а и жртвама фашистичког терора" у Хрваћанима уписана су имена шесторице бораца и 25 цивилних жртва. Шест бораца са овог простора су били припадници четири војне формације, а према наведеним подацима сви су страдали 1944. године.⁴¹ Од 25 цивилних жртва рата, извори ове провинијенције наводе 12 жртва "Никољданског покоља" и 13 особа које су страдале под различитим околностима од 1942 до 1947. године.⁴² На основу спомен-обележја у Друговићима, на две локације, тј. споменика "борцима НОР-а и ЖФТ" и "борцима ЈВуО", може се закључити да је страдало око 80 жртва. Од тога броја 45 њих су убројани као "борци НОР-а и ЖФТ",⁴³ а њих 35 је припадало монархистичком покрету.⁴⁴ Као погинули борци НОР-а са подручја Друговића, Деветине и Кољана наведено је 26 особа.⁴⁵ Деветнаест

наследника и/или сродника погинулог и др. Архива ОО СУБНОР-а Лакташи; *Спомен обележје борцима НОР-а и ЖФТ у Друговићима; Laktaši и NOV-и*, стр. 389.

⁴⁰ Готово све жртве са овог простора које су припадале овој војној формацији живот су изгубиле од 1943. године па закључно са 1946. годином, када је идеолошко-политичко позиционирање највећим делом било завршено.

⁴¹ Као погинули борци 14. средњобосанске бригаде на овом спомен-обележју наводе се Саво Годорић (1928–1944), Анка Барановски (1928–1944) и Радован Скробоња (1929–1944). Лазар Шуман (1923–1944) је страдао као припадник 5. крајишке козарске бригаде, Раде Радоњић (1928–1944) као члан 1. пролетерске бригаде, а Антон Маковски (1925–1944) је био члан Пољског батаљона. Архива ОО СУБНОР-а Прњавор; Спомен-обележје борцима НОР-а и ЖФТ у Хрваћанима; П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 52, 55–56.

⁴² Поред 12 жртва "Никољданског покоља" из Хрваћана, као цивилне жртве наведена су имена тринаест лица која су страдала од 1942. до 1947. године. Од тих тринаест жртва седам су припадници српског народа: Саван (1900–1944) и Савка (1900–1944) Иванковић, Михаило (1914–1945) и Стана (1941–1945) Иванчевић, Недо (1905–1947) и Савка (1910–1945) Вујановић и Ђорђе Ковачевић (1906–1944). Као жртве из јеврејске породице Албахари наведени су: Јаков (1890–1943), Мито Шалом (1918–1942) и Рена (1900–1943). Поред њих, као жртве се наводе и Михаило Швица (1905–1945), Ањелка (1905–1944) и Владек (1902–1944) Блажиовски. Архива ОО СУБНОР-а Прњавор; Спомен-обележје борцима НОР-а и ЖФТ у Хрваћанима; П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 52, 55–56.

⁴³ Погледати напомену 39.

⁴⁴ Погледати напомену 40. На поменутом спомен-обележју наведена су имена и презимена 35 особа. За Бранка Курију (? – 1942) и Данила Мирнића (? – 1946) у изворима нисмо пронашли доказе да су рођени, боравили или страдали на подручју Општине Хрваћани. Уношење њихових имена на споменик вероватно је било подстакнуто субјективним, личним разлозима појединачно.

⁴⁵ Поред поменутог Дамјана Стегића, у ову групу страдалих убројано је 25 људи, од којих 19 из Драговића: Ђуро Аулић (1908–1944), Костадин Бјелошевић (1923–1946), Вид (1894–1946), Коста (1923–1944), Славко (1920–1944), Славољуб (1918–1945) и Ненад (1914–1944) Бундало, Никола Дујдуп (1913–1942), Саван Којадиновић (1921–1944), Рајко Копреновић (1915–1945), Недељко Манојловић (1916–1943), Бошко (1913–1943), Васкрсија (1924–1944), и Витомир (1926–1944) Стегић, Доста (1924–1945) и Крстан (1925–1944) Улетиловић, Вацлав-Вено Хавлик (1916–1942) и Милош Широњић (1922–1943). Из Деветине, поред Гене Кубине, наведена су три лица: Штефан Курела (1926–1944), Славко Нахирни (1928–1944) и Илија Фетко (1906–1944). Три особе су из Кољана: Нада Веселић (1928–1945), Ђорђо Копрен (1925–1944) и

особа из ових села су страдале као цивилне жртве.⁴⁶ Из Драговића и Кољана страдало је нешто више од 30 особа из редова монархистичког покрета.⁴⁷ Поред тога, постоји и неколико жртава које су бар део свог животног века провеле на простору општине Хрваћани, а страдале су у периоду од 1941. до 1945. године.⁴⁸ Део лица која су била жртве рата окончао је живот или је сахрањен на територији ове општине, а пореклом је са других простора.⁴⁹ Стојко Бојић

Недељко Милинковић (1926–1943). *Архива ОО СУБНОР-а Лакташи*; Спомен-обележје "Борцима НОР-а и ЖФТ" у Друговићима; *Laktaši u NOV-u*, стр. 389, 390; Ж. Вујић, *Лакташка Жуна*, стр. 94, 113.

⁴⁶ Као цивилне жртве у овој групи, поред Вукосаве Ђуђун и Недељке Стегић, које смо поменули као жртве логора Јасеновац, убројано је укупно њих 17. Њих седам су из Друговића: Милица Балабан (1894–1943), Цвијо Бундало (1875–1944), Сретен Ђуђун (1939–1945), Стјепан (1896–1944) и Чедо (1924–1941) Јовановић, Кристина Манојловић (1925–1945) и Остоја Остојић (1923–1941). Из Деветине, поред Петра Максимовића, страдалог у систему логора Јасеновац, наведено је шест особа: Фрањо Баћа (1931–1942), Алекса Мерњак (1922–1943), Евгенија (1924–1947) и Текља (1894–1947) Сагати, Анка Цијан (1925–1946) и Војтек Шкутњик (1903–1945). Из Кољана су страдали: Душан (1919–1941) и Јово (1922–1941) Копрен и Петко Малбашић (1913–1941). Архива ОО СУБНОР-а Лакташи; Спомен-обележје "Борцима НОР-а и ЖФТ" у Друговићима; *Laktaši u NOV-u*, стр. 389, 390; Ж. Вујић, *Лакташка Жуна*, стр. 94, 113.

⁴⁷ Поред два лица поменута у напмени 44, као страдали припадници монархистичког покрета из Друговића наведени су, са годином страдања: Војислав (? – 1944) и Владо Бојић (? – 1942), Данило (? – 1944) и Лука Врховац (? – 1944), Бошко Дујдуп (? – 1944), Милош Јовановић (? – 1944), Петар Крмењац (? – 1943), Бошко Љубојевић (? – 1944), Остоја (? – 1944) и Пане (? – 1944) Микача, Ристо Манојловић (? – 1944), Милован Михајловић (? – 1944), Никола Остојић (? – 1943), Вељко (? – 1944), Душан (? – 1944) Леко (? – 1944) и Чедо (? – 1944) Поповић, Вукан (? – 1946) и Бранко (? – 1944) Радукровић, Благоја Сикимић (? – 1943), Жарко Симић (? – 1946), Душан (? – 1943) и Остоја (? – 1944) Стаменић, Остоја Стегић (? – 1945), Душан Грамошљанин (? – 1943), Богдан Тешиновић (? – 1944), Милош Црнадак (? – 1944) и Светко Шерван (без наведених година рођења и смрти). Из села Кољана, као чланови овог покрета страдали су: Душан Милинковић (? – 1946), Петар (? – 1944) и Остоја (? – 1944) Остојић, те Бошко Црнадак (? – 1944). – Спомен-обележје борцима ЈВуО у Друговићима; Ж. Вујић, *Лакташка Жуна*, стр. 94–95.

⁴⁸ Немања (Дамјана) Ђурице рођен је 1908. године. Страдао је у логору Јасеновац 1942. године. Био је бележник у Општини Хрваћани у време Краљевине Југославије и син свештеника Драговићке парохије (1905–1914) Дамјана Ђурице. *Poimenični popis žrtava koncentracionog logora Jasenovac 1941–1945*, стр. 438; А. Miletić, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac*, стр. 761; *Poimenični popis žrtava Koncentracijskog logora Jasenovac 1941–1945.*, база података Спомен-дручја Јасеновац [www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618 (2.8.2017)]; D. Jovanović, *Drugovići*, стр. 55.

⁴⁹ Никола Марић из Корићана, код Травника, убијен је 23. јануара 1943. године хицем са торња гркокатоличког храма на локалитету Дабрак, на граници Хрваћана и Поточана. Према аутору монографије 14. средњобосанке бригаде, Марића су ликвидирали четници приликом покрета партизанских јединица из Поточана према Хрваћанима. Миладин Алексић (1925–1944) из Трпиње сахрањен је у Друговићима. У монографији 21. славонске бригаде, чији је борац био Алексић, наведено је да страдао у Клашницама 16. августа 1944. године. На његовом спомен-обележју, који је подигла његова породица у друговићком гробљу, наведено је да је рођен 25. априла 1925. године, а у поменутој монографији као година рођења Миладина Алексића наведена је 1926. а место рођења Прпиња (вероватно штампарском грешком уместо Трпиња). Пре-

(1879–1943) страдао је у близини Бајине Баште, по тврдњама локалне историографије грешком четничке патроле.⁵⁰ Из Хрваћана је тринаест особа преживело боравак у нацистичким логорима и после рата су се вратиле у своје родно место.⁵¹ Наведене жртве и поменуте класификационе групе свакако не представљају коначну реч по овом питању, те их не би требало дословно прихватити. Нова истраживања би требала дати концизније одговоре на одређена питања. Било би неопходно ревидирати постојеће спискове и извршити њихову корекцију и евентуалну допуну, утврдити што тачнији број жртва са територије Хрваћана и околине за време и непосредно после Другог светског рата; разврстати спискове у групе страдалих, покушати реконструисати биографије припадника војних формација, а посебно онај део који се односи на њихов потенцијални прелазак из једне у другу групу и на основу тога дефинисати одређене закључке. Посебну пажњу требало би посветити оним лицима која су у периоду од 1941. до 1945. године преминула од последица болести које су биле условљене ратним неприликама.

Идеолошко-политички сукоб и долазак нове власти

Идеолошко-политички сукоб међу устаницима, чију су већину чинили Срби, започео је крајем 1941. и наставио се почетком 1942. године. На посматраном микропростору кључна обележја добио је до средине 1942. године, од када се уочава јасна линија диференцијације између ројалистичког и револуционарнокомунистичког покрета, односно групе која је остала верна предратном уређењу државе и династији Карађорђевића и групе чије вођство је прузела КПЈ.⁵² У јануару 1942. године дошло је до сукоба између устаника Црновршке чете, а у марту–априлу до разлаза је дошло у групи устаника у Јошавци.⁵³ Број чланова и присталица КПЈ у Општини Хрваћани у време пред и у првим месецима Другог светског рата био је симболичан.⁵⁴ Према локалној историографи-

ма подацима из монографије 5. козарачке НОУ бригаде, Крстан Гвозден рођен је у Рогољима код Градишке 1923. године, погинуо је у Клашницама 30. маја 1943. године, а сахрањен у Друговићима. Поред њих, још двојица непознатих бораца НОР-а су сахрањени на друговићком гробљу. У Друговићима је од последица рањавања преминуо и сахрањен Божидар Дакић (1916–1945), рођен у селу Доња Буковица код Бијељине. Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, *Peta kozaračka brigada*, стр. 257; Bogdan, S. Bosiočić, *21. slavonska udarna brigada*, Beograd 1981. (= V. Bosiočić, *21. slavonska brigada*) стр. 346; S. Samardžija, *Četrnaesta srednjebosanska brigada*, стр. 121; Спомен-обележја Миладину Алексићу, Крстану Гвоздену и Божидару Дакићу.

⁵⁰ Бојић је завршио Шумарски факултет у Грацу у време Аустроугарске монархије, а у Првом светском рату био је солунски добровољац. D. Jovanović, *Drugovići*, 40–41.

⁵¹ П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 56.

⁵² Саставни део сукоба била је терминологија ословљавања противника. У документима се сусрећу изрази као што су "бандити" и "издајници" као ознаке за супарнике.

⁵³ Зборник НОР-а, IV књига, III, стр. 475, док. бр. 46; *Laktaši u NOB-u*, стр. 151, 179–180.

⁵⁴ Послератна историографија је идентификовала неколико лица која су из Драговића, а била су блиска КПЈ. Реч је о Рајку Улетиловићу, Свети Љубојевићу, Недељку Манојловићу и чланови-

ји, присталице КПЈ су 1942. године организовале приредбу око Савиндана (27. или 28. јануара) у просторијама школе у Драговићима, знајући какав значај овај светитељ има код већинског српског становништва овог села.⁵⁵ Од разлаза међу устаницима бројчана надмоћ на овом простору била је на страни присталица монархистичког покрета. У том контексту треба поменути споразум између четничких вођа и власти НДХ у Бањалуци у пролеће 1942. године. Овај споразум није подржао вођа мотајичких четника Никола Форкапа. Наведени споразум је довео до додатног продубљивања јаза између партизанског и четничког покрета, коме је локално становништво приписало заслуге за мањи обим страдања. Средином јуна 1942. године они су ухапсили групу својих опонената. У тој групи су били Вељко Бундало и Никола Ћућун. После боравка у неколико четничких затвора и суђења, а на интервенцију угледних људи из села, вође четника Љубо Бундало и Раде Радић су их ослободили, али су им наредили да ступе у Црновршку четничку бригаду. Боравак Вељка Бундала, једног од важнијих послератних комунистичких кадрова и обавештајца из Друговића, у четничкој бригади свакако представља занимљиву чињеницу у његовој биографији. Средином децембра 1942. године батаљон Прве пролетерске бригаде приметио је присуство више од стотину четника у близини селâ Деветине и Драговићи. Крајем 1942. године у Драговићима, на локацији Церик, дошло је до обрачуна између присталица устаничких група. Четничка група је дочекала групу у којој су били Војо Ступар и Станко Вукашиновић, те ликвидирала два члана њихове групе.⁵⁶ О ефективној власти монархиста у том периоду на овом простору сведочи и чињеница да су успели формирати неколико општина, међу њима и ону у Хрваћанима, а у Драговићима је основана жандармеријска станица, чији командант је био Тодор Вујмиловић. У селу Кољанима четничку стражу у једном тренутку сачињавали су: Тривун Антонић, Вид Веселић, Ђорђо Копрен и Недо Добрњац.⁵⁷ Власт ове устаничке групе била је уздрмана појавом већих војних формација КПЈ у средњој Босни. Од средине 1942. године па до пред завршетак Другог светског рата тим подручјем прошло је неколико војних

ма породице Бундало: Воји, Вељки, Славољубу, Ненаду и Предрагу. Нешто активнију групу присталица КПЈ је успела формирати са избијањем ратних сукоба око административног седишта у Хрваћанима. Поред чланова породице Албахари, ту су били још: Вацлав Хавлик, Никола Дамјанчук, Перка Рајић, Љубо Василић и Васиљка Радановић. За време рата КПЈ је успела да придобије поједине локалне функционере Савеза земљорадника и других опозиционих странка у Краљевини Југославији пред Други светски рат у околини Прњавора (Стево Самарџија, Љубо Јанковић и др.). Символичан број чланова КПЈ из 1941. значајније је порастао у прњаворском крају 1944, да би се још повећао 1945. године са процесом успостављања власти. Lj. Janković, *Hronika*, стр. 248; *Средња Босна у НОБ-у, III*, стр. 543; *Laktaši u NOB-u*, стр. 27.

⁵⁵ *Laktaši u NOB-u*, стр. 150.

⁵⁶ Zbornik NOR-a, том IV, knjiga 35, Beograd 1974. (= Z NOR-a IV knjiga 35) стр. 445, док бр. 122; Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Vašić, *Peta kozaračka brigada*, стр. 90–91; *Laktaši u NOB-u*, стр. 245.

⁵⁷ *Laktaši u NOB-u*, стр. 205–207; 227, 231; П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 76.

формација, чији је један од циљева био уништавање идеолошко-политичких противника и стварање терена за револуционарно преузимање власти од стране комуниста. У тим периодима четничку власт смењивале су војне формације КПЈ, да би је, на крају рата, са развојем општих политичких прилика, у потпуности преузели комунисти. Јединице Прве пролетерске бригаде су биле прве јединице које су дошле на овај простор и боравиле на њему до фебруара 1943. године. У јануару 1943. борбе између четничких и партизанских јединица вођене су у више наврата у Хрваћанима и непосредној околини.⁵⁸ После пролетерских јединица, од маја 1943. у околину Хрваћана дошла је 5. крајишка (козарска) НОУ бригада. Јединице те бригаде су 9. августа 1943. године извршиле напад од Прњавора према Драговићима. У тим борбама и недуго после њих ликвидирано је неколико четника са тог простора: Јово Поповић из Просјека, Лука Врховац и Милош Јовановић из Драговића. Месец дана касније борбе су вођене у рејону села Деветине, а 19. септембра и у Драговићима је поново дошло до борбе у којој је погинулих било на обе стране.⁵⁹

Од новембра 1943. године до маја 1944. године у средњој Босни је боравила 12. славонска бригада. За време њеног боравка монархисти су доживели неколико пораза, који су значајно утицали на слабљење њихове цивилне власти и војне снаге. Партизанске снаге су у Гумјери, на Бијелића главици, почетком новембра водиле борбу са Немцима. Војне снаге Средњобосанског четничког корпуса регистровале су у другој половини новембра 1943. године присуство партизанских снага у Драговићима и Деветини, што потврђује послератна историографија. Командант Средњобосанског четничког корпуса Лазар Тешановић наредио је потчињеним јединицама да по сваку цену бране положај на Деветини.⁶⁰ Нешто више од два месеца после овога сукоба локална монархистичка власт је још увек функционисала, настојећи да се ефикасније учврсти. У тој намери, почетком фебруара 1944. године, шумарски референт Јово Ћеранић је код команданта западне Босне Славољуба Врањешевића испитивао мугућност

⁵⁸ Пролетерске јединице су заузеле Прњавор средином јануара 1943. године. Пета козарска бригада је ушла у град у јулу исте године, а више партизанских јединица јануара 1944. године било је у Прњавору. Архива ОО СУБНОР-а Прњавор; Lj. Janković, *Hronika*, стр. 183, 200; Z NOR-a, том IV, књига 9, Београд 1954, стр. 86, док. бр. 34, стр. 176, док. бр. 72; стр. 243, док. бр. 106; *Laktaši u NOB-u*, стр. 245.

⁵⁹ Јединице Пете козарачке бригаде су на простору централне Босне боравиле од новембра 1942. године. На спомен-обележју борцима ЈВуО у Друговићима, за Луку Врховца и Милоша Јовановића је наведено да су страдали 1944. године. Z NOR-a, IV, књига 35, стр. 614, док. бр. 155; Спомен-обележје ЈВуО у Друговићима; Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, *Peta kozaračka brigada*, стр. 95, 103–104, 116; *Laktaši u NOB-u*, стр. 263, 266–268.

⁶⁰ АРС БЛ, Збирка докумената Средњобосанског четничког корпуса (= ЗД СБЧК), III/93; III/105; Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, *Peta kozaračka brigada*, стр. 136, 138; *Laktaši u NOB-u*, стр. 271, 301, 303; S. Samardžija, *Četrnaesta srednjebosanska NOU brigada*, стр. 74; Jurica (Jovan) Kokot, *Dvanaesta proleterska slavonska brigada*, Београд 1987. (= J. Kokot, *Dvanaesta slavonska brigada*) стр. 113, 133.

доношења закона о шумама. За те потребе Ћеранић је намеравао да мобилише вишег шумарског саветника Саву Бојића из Драговића. Командни кадар Црновршке четничке бригаде 18. фебруара 1944. године сачинио је списак бораца за одликовања. Међу предложеним именима било је неколико њих са подручја Општине Хрваћани: Остоја Микача, Бошко Дујдуп, Недељко Јовановић и Остоја Стаменић из Драговића, Саво Врховац из Милосаваца и Станко Савић из Хрваћана. Два дана касније за унапређење је предложен Милорад Рогул(љ)ић из Хрваћана.⁶¹ Од друге половине фебруара и у првим данима марта 1944. године околина Хрваћана је била поприште окршаја две сукобљене стране. Крајем фебруара 1944. године дошло је до борби између партизанских и четничких снага код украјинског православног храма Покрова Пресвете Богородице у Насеобини Хрваћани. Команда Средњобосанског четничког корпуса је у другој половини фебруара наредила потчињеним јединицама да заузму положаје у рејону Орашје–Просјек–Липице. Због појачања које је пристигло партизанским снагама крајем фебруара, Јошавачка бригада обавестила је Лазара Тешановића да су се њене снаге повукле из Поточана и Гусака у Насеобину Хрваћане, а у току ноћи 28/29. фебруара на положај у Деветини, као и да се Жупска бригада налазила у Просјеку, Липицама и Орашју. Црновршка четничка бригада упутила је писмо надређенима, у коме их је обавестила о партизанском нападу на њих, напуштању положаја "доста" бораца те бригаде и у коме су за овај пораз оптужили Јошавачку четничку бригаду, која, по њима, није извршила наређење. Против ових јединица борбу је водила 14. средњобосанска НОУ бригада, из које је дезертирало 20 бораца након доласка са которварошког на прњаворско подручје. Неколико дана после, 6. марта 1944. године, више партизанских јединица је извршило заједнички напад на противничку страну. Радило се о акцији ширих размера, у којој је учествовало више партизанских формација (снаге 5, 12. крајишке и 12. славонске бригаде, Прњаворски партизански одред) против јединица Средњобосанског четничког корпуса, која је вођена и у селима Драговићи, Просјек и Гумјера. Том приликом убијено је неколико четника, а део заробљених је после борбе стрељан.⁶²

После овог сукоба КПЈ је привремено формирала органе власти на овом простору и од тада почиње својеврсни формални паралелизам власти два идеолошка противника, са честим променама њеног стварног носиоца, зависно од тога чије војне снаге су присутне на терену. Под локалне органе власти са седиштем у Драговићима потпадала су села: Драговићи, Гумјера, Деветина, Кољани, Милосавци, Папажани и Хрваћани. Први кораци ове привремене власти

⁶¹ Саво (Анте) Бојић (1882–1969) рођен је и преминуо у Драговићима. АРС БЛ, ЗД СБЧК, III/130; IV/273; Спомен-обележје Сави (Анте) Бојића.

⁶² АРС БЛ, ЗД СБЧК, III/153, III/257; VI/372, VI/379, VI/390; Zbornik NOR-a, tom IV, knjiga 22, Beograd 1962, стр. 368, док. бр. 94, напомена 4; Zbornik NOR-a, tom IV, knjiga 23, Beograd 1962, стр. 94, 95, 96, 97, док. бр. 23, стр. 124, док. бр. 31; стр. 372, 373 док. бр. 95; Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Vašić, *Peta kozaračka brigada* стр. 162–163.

били су усмерени на мобилизацију у циљу попуњавања људством војних јединица. Поред тога, настављени су сукоби са четницима. Борбе између четника и партизана вођене су 12. априла 1944. године на Деветини, одакле су ови други крајем марта били протерани.

Око Васкрса, средином априла, 1944. године, 12. крајишка бригада боравила је у селима Хрваћанске општине. Из њених извештаја виде се правци њених кретања и смерови деловања. У Драговићима и околним селима у том периоду извршили су мобилизацију око 100 људи.⁶³ У мају су партизанске снаге наставиле борбе са четницима и конфисковање имовине становника, а успеле су и да војнички ојачају формиравши Пољски батаљон.⁶⁴ Одузимање имовине од локалног становништва вршено је у више наврата средином 1944. године на подручју Општине Драговићи. Кроз разне видове (откуп, конфискација, ратни плен, "добровољно") проводиле су га партизанске цивилне власти, а где оне нису имале стварну власт, те активности су провеле њихове војне формације. Од 1. маја до краја августа од становништва овог подручја одузете су значајне количине животних намирница, сточне хране и других ствари. Предмет одузимања били су пшеница, кукуруз, брашно од ових житарица, кромпир, пасуљ, маст, јаја, сир, коњи, овце, свиње, говеда, перад, ракија и друге ствари.⁶⁵ Рекви-

⁶³ Седиште општине било је у Драговићима. Разлог је вероватно то што су Хрваћани били поред цесте Клашнице–Прњавор, а тиме и већа опасност од непријатељског напада, а административно седиште Драговићке општине удаљеније од наведене комуникације. Z NOR-a, tom IV, knjiga 24, Beograd 1963, стр. 229, док. бр. 1; стр. 232, док. бр. 71; стр. 484, 486, док. бр. 162; стр. 571, док. бр. 170; *Laktaši u NOB-u*, стр. 301, 303.

⁶⁴ Поред Украјинаца, овај простор колонизацијом од стране Аустроугарске населили су Пољаци. Њихов долазак и насељавање Хрваћана, Насеобине Хрваћани, Деветине, Гумјере, Новог Мартинца и делова Драговића и Просјека званично су започели 1895, али су мање групе почеле са досељавањем 1892. године. Пољски батаљон је формиран 9. маја 1944. године. Два дана касније је дошло до погибије око 28 Пољака, након чега се дезертерство појавило у њиховим редовима. Овај сукоб је прећуткиван у локалној историографији, али смо трагове о њему пронашли у архивским документима. На седници скупштине Окружног НОО у Прњавору, Игнац Кунецки је поменуо овај догађај, истичући да су гинула и "деца од 11 година" и то "несретним случајем". Поред наведеног, у доступним изворима не постоје подаци о другим околностима догађаја од 11. маја 1944. године. АРС БЛ, Окружни народноослободилачки одбор Прњавор (= ОК НОО Прњавор), без броја; Lj. Janković, *Hronika*, стр. 207–208; Z NOR-a, tom IV, knjiga 25, стр. 252, 255, док. бр. 72, стр. 298, док. бр. 87; Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, *Peta koza-račka brigada* стр. 171–172; *Laktaši u NOB-u*, стр. 304; Franciszek Kwaśniak, Ante Orlovac, *Dzije Polakow W Bośni 1895–1946*, Legnica 2013. (= F. Kwaśniak, A. Orlovac, *Dzije Polakow W Bośni 1895–1946*), стр. 45–56, 59–64, 64–69, 115; Tomasz Jacek Lis, *Iz Bosni u Poljsku, prikaz izvornih dokumenta na temu reemigracije Poljaka iz Bosne i Hercegovine nakon II svjetskog rata*, Boleslawiec 2016. (= T. Lis, *Iz Bosni u Poljsku*) стр. 28, 31, 78–79.

⁶⁵ У наведеном периоду из ове општине партизанске снаге су, према документима њихове провенијенције (табеларни прикази), присвојиле, између осталог, више од 20.000 кг кукуруза, 3.000 кг пшенице, 21.000 кг кромпира, 15.000 кг меса, 2.000 кг пасуља, 500 л ракије. Партизанске јединице су у својим извештајима у лето и јесен 1944. године изражавале задовољство количином имовине одузете од становника Жупе (територија данашње општине Прњавор и простора на десној обали Врбаса, на територији данашњих општина Лакташи и Србац). Као

зиција имовине није била страна ни другој страни. Њоме су се бавиле поједине четничке групе као делом својих активности.⁶⁶ Према извештајима у току јуна, делови Средњобосанске НОУ бригаде боравили су у селима Драговићи, Деветина и Милосавци. У јулу и августу партизани (сем Праворског одреда, који се повукао под четничким притиском према Прњавору) су водили борбу против четника на Деветини, боравили у селима Драговићи, Деветина и Папажани. Средином августа Окружни НОО Прњавор упутио је Прњаворском среском одбору захтев за спровођење одлуке о постављању Ибрахима Поробића за учитеља у школи у Драговићима. Међутим, остаје отворено питање да ли је ова одлука заживела у пракси (а ако јесте колики јој је био век трајања), с обзиром на немогућност локалне партизанске власти да се трајније успостави у Драговићима и околини. Поред тога, партизанске јединице имале су низ унутрашњих проблема – питање међуљудских односа. Део партизанских јединица Средњобосанске дивизије водио је борбу против четника 25. октобра у околини Просјека и Поточана, а мањих борби између партизана и четника у Хрваћанима било је у децембру. У неколико места Прњаворског среза у јесен 1944. године било је допуштено одржавање верских скупова. У порти поточанског Храма светог цара Константина и царице Јелене је за празник Обновљења храма светог великомученика Георгија – Ђурђиц (16. новембра), поред богослужења, било планирано одржавање партизанског политичког скупа.⁶⁷ Посебан проблем за партизанске јединице било је дезертерство у њиховим редовима. У месецу новембру 1944. године 18. средњобосанска бригада имала је 72 таква случаја.

једини недостатак истицали су немогућност набавке соли. Како би је набавили, конфисковали су ракију од становништва и мењали за со. Општина Драговићи била је једина од општина Прњаворског среза за коју су партизанске власти евидентирале конфисковање новчаних средстава. Наведен је износ од 5.000, без ознаке валуте, а вероватно је реч о кунама. АРС БЛ, Окружни народноослободилачки одбор за централну Босну (= ОК НОО ЦБ), без броја; ОК НОО Прњавор, без броја.

⁶⁶ Према партизанским изворима, Светозар Свето Митровић (1911–2000), вођа једне од четничких група, спровео је у јесен 1944. године реквизицију животних намирница, стоке и одеће у селима Поточани, Драговићи, Просјек и Гумјера. Митровић је од 1937. до 1943. године радио као учитељ у школи у Поточанима. После Другог светског рата, као присталица монархистичког покрета у рату, провео је неколико година у затвору, а потом поново радио као просветни радник у више места у Босни и Херцеговини. Био је брат некадашњег митрополита дабробосанског Владислава (Митровића) (1967–1992). Њихов отац био је познати просветни делатник Исаија Митровић. Љ. Јанковић, *Хроника*, стр. 13, 17–18; *Laktaši u NOB-u*, стр. 248; *Монографија школе у Поточанима*, стр. 132–133, 350.

⁶⁷ Претходно је одржавање верског скупа било предвиђено у Кулашима на празник Рождества Пресвете Богородице 21. септембра. АРС БЛ, ОК НОО Прњавор, без броја и 634/44; Z NOR-a, том IV, књига 26, Beograd 1967, стр. 70, док. бр. 14; Z NOR-a, том IV, књига 27, Beograd 1967, стр. 127–128, док. бр. 24; Z NOR-a, том IV, књига 28, Beograd 1967, стр. 270–271, док. бр. 56; Z NOR-a, том IV, књига 30, Beograd 1968, стр. 73–74, док. бр. 14; стр. 349, док. бр. 67; док. бр. 73; стр. 805–806, док. бр. 134; Z NOR-a, том IV, књига 32, Beograd 1968, стр. 359, док. бр. 78; В. Bosiočić, *21. slavonska brigada*, стр. 209; *Laktaši u NOB-u*, стр. 313, 348.

Смањење бројног стања настојали су да надокнаде мобилизацијом, од које се локално становништво скривало. Мобилизација коју су спроводиле војне формације КПЈ на овом подручју није увек била координисана са њиховим цивилним органима власти. Крајем октобра или почетком новембра 1944. године у Хрваћанима су мобилисани мештани Милош Рогић и Драгутин Савић. Њих двојица су били чланови Општинског и Сеоског НОО. После њихове мобилизације, председник Окружног НОО Вид Њежић (1903–1945) обраћао се партизанским војним властима у Прњавору захтевом да се ова два члана цивилних партизанских органа власти ослободе војне обавезе док су на дужностима у поменим одборима.⁶⁸ Партизанска власт била је уздрмана у касну јесен 1944. године у пет општина Прњаворског округа, међу којима и у Драговићима, због присуства четничких снага. Општински НОО Драговићи крајем октобра је дописом известио окружни орган власти у Прњавору да је њихов рад онемогућен већ скоро месец дана због присуства четника.⁶⁹ Окружни орган партизанске власти у Прњавору 16. новембра интервенисао је код војних власти да обезбеде заштиту приликом пољопривредних радова на подручју општина Ситнеши, Србац, Ножичко, Вијачани и Драговићи. Планирану вршидбу партизански цивилни органи власти нису обавили у Драговићима и у још две општине.⁷⁰ Команда прњаворског подручја је Окружном НОО Прњавор 5. децембра 1944. године послала допис у коме је позвала 25 лица да јој се јаве у вези са евиденцијом оружја и издавања нових дозвола. Са овог простора тим поводом су позвани Радован Бундало, Растко Бојић, Миливој Бојић и Душан Јовановић из Драговића. Реч је о лицима која су била укључена у локалне партизанске органе власти.⁷¹ У децембру 1944. године у партизанским општинама Драговићи, Поточани, Ножичко, Србац и Ситнеши био је прекинут рад због присуства четничких снага.⁷² Проблеми око успостављања комунистичке власти евидентни су приликом формирања органа Земљске комисије за испитивање злочина окупатора и њихових помагача на овом простору.⁷³ Прњаворски окружни орган

⁶⁸ Према званичним подацима, Њежић је погинуо у марту 1945. године, док је Љубо Јанковић његово убиство погрешно датирао четири месеца раније. АРС БЛ, ОК НОО Прњавор, 323/44; Архива ОО СУБНОР-а Прњавор; Лј. Јанковић, *Hronika*, стр. 243–244.

⁶⁹ АРС БЛ, Окружна комисија за испитивање ратних злочина окупатора и њихових помагача Прњавор (= ОК КЗИЗОИЊП Прњавор) 6/44.

⁷⁰ Поред Драговића, у општинама Ситнеши и Србац цивилна партизанска власт није у потпуности била конституисана и/или није контролисала то подручје, а није било довољно партизанских војних снага које би осигурале тај простор приликом наведених радова. АРС БЛ, ОК НОО Прњавор, 373/44, 701–800.

⁷¹ *Ibidem*, 796/44.

⁷² АРС БЛ, ОК НОО ЦБ, бр. 947/44.

⁷³ Председништво АВНОЈ-а је 30. новембра 1943. године донело Одлуку о успостављању Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Њено седиште је било на Вису, а потом у Београду. ЗАВНОБИХ је на заседању 1. јула 1944. године успоставио Земаљску комисију за просторе Босне и Херцеговине. Државна комисија укинута је Указом Президијума Народне скупштине ФНРЈ 12. априла 1948. године. Истог дана њен председник

ове комисије формиран је 18. септембра 1944. године. Његов рад био је отежан првенствено због непостојања константне комунистичке власти.⁷⁴ Орган ове комисије при општинском НОО Драговићи није био формиран ни неколико месеци после формирања окружног органа.⁷⁵ Преко хрваћанског подручја прелазиле су партизанске јединице у јануару 1945. године кроз села Хрваћани, Просјек, Драговићи и Деветина. Крајем јануара и почетком фебруара партизанске власти су планирале поставити стражу у селу Драговићима, како би обезбедиле превоз кукуруза присвојеног од локалног становништва. У покретима партизанских јединица опет им је дезертирао део људства. На Савиндан 1945. године (14/27. јануара) они су заузели положаје у рејону Милосавци–Бошковићи, са задатком да нападну четнике. Почетком фебруара њихов регионални орган власти за централну Босну евидентирао је у Општини Драговићи 1.430 особа које нису имале довољно животних намирница за преживљавање. У првој половини фебруара партизани су у Драговићима одузели стоку, храну и друге ствари од становништва. Одузимање имовине становништву, хронични недостак хране на селу у зимским месецима и други фактори условљени ратним дејствима довели су до појаве нелегалне трговине. У Драговићима је регистрована појава препродаје кукуруза у јануару 1945. године.

До сукоба између партизана и четника дошло је 19. фебруара у Драговићима. Део војних јединица НДХ изненада је напао партизана у Деветини крајем фебруара и ликвидирао им 30 а ранио већи број бораца. Према документима партизанских органа власти, они у марту 1945. године нису контролисали пет општина Прњаворског среза, међу којима и Драговиће, иако је у њој локална власт претходно почела са радом. Сукоба између четника и партизана било је

Душан Недељковић поднео је завршни извештај. АРС БЛ, ОК КЗИЗОИЊП Прњавор 1/44; *Vladan Vukliš, Završni izvještaj dr Dušana Nedeljковића о раду Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Топола*, часопис ЈУ Спомен-подручје Доња Градина, година II, број 2 (2016), 164–243, стр. 164–165, 168, 170, 171, 178.

⁷⁴ Првобитно су ту комисију чинили руководилац комисије Гојко Пелеш и још четири члана, међу којима и Војо Бундало из Драговића, који је касније због других обавеза отишао са те дужности. Од самог оснивања ова комисија се суочавала са читавим низом проблема. Постојао је паралелизам четничких и партизанских власти, присуство различитих војних формација на терену, бројне недоумице са којима се ова комисија сусретала у раду (питање поступања са лицима која се налазе на терену, а за која су изнесене оптужбе да су починила злочине), као и свакодневни материјални и технички проблеми у њеном раду. Поред наведеног, више инстанце власти су захтевале почетком 1945. да се убрза процес формирања општинских комисија. Средином априла 1945. у Прњаворском срезу формирана је општинска комисија при Општини Штрпци. АРС БЛ, ОК КЗИЗОИЊП Прњавор, 1/44, 14/44, 17/44, 18/44, 60/44, 87/45, 492/45.

⁷⁵ На интервенцију Окружног НОО Прњавор, Општински НОО Драговићи одговорио је 29. октобра 1944. године да је рад тога одбора онемогућен због присуства четника, те да ће по успостављању његовог редовног рада бити формирана наведена комисија при овом општинском одбору. Ова комисија на подручју Драговића и Хрваћана није била формирана ни до средине априла 1945. године, када је формирана комисија у Штрпцима. АРС БЛ, ОК КЗИЗОИЊП, 6/44, 87/45, 492/45.

почетком априла у Милосавцима. Они су се одиграли у склопу померања зараћених страна у вези са битком на Лијевче пољу. Четничке снаге су поражене. Иако су наведена померања била углавном на периферији посматраног микропростора у рејону Нови Мартинац, Папажани и Милосавци, ова битка је оставила значајне последице у слабљењу монархиста на овом простору и помогла партизанима у успостављању власти. Неколико дана после овог сукоба партизанске снаге су кренуле према Јелаху и Тешњу, а у рејону Драговићи – Нови Мартинац оставили су један батаљон са задатком да се бори против четника. Неколико четника партизани су заробили 19. априла на потезу Поточани–Драговићи, а у склопу напада и ослобођења Бањалуке, око 22. априла делови 53. ударне дивизије прошли су кроз Хрваћане и Деветину.⁷⁶

После формалног окончања ратних дејстава на овом простору настављени су међусобни сукоби партизанских снага и четника. У октобру 1945. године ликвидиран је Рајко Копреновић, секретар Мјесног комитета КПЈ у Драговићима. Вукан Радујковић је у јесен 1945. године убио члана СКОЈ-а Кристину Манојловић у Драговићима.⁷⁷ Процес успостављања комунистичке власти био је праћен прогонима и убиствима неистомишљеника. Првобитно је на успостављању локалних органа ОЗН-е и организовању група које су имале задатак да пронађу и ликвидирају преостале четнике радио Вељко Бундало.⁷⁸ До краја 1947. године комунисти су ликвидирали последњу групу четника на овом простору. Међу убијеним до тог периода био је Вукан Радујковић. Комунистичке власти су у политичком прогону осудиле десетине лица на временске казне затвора.⁷⁹ У атмосфери прогона и страха проведени су избори за народне одборе 10. септембра и избори за Уставотворну скупштину 11. новембра 1945. годи-

⁷⁶ Приликом одузимања имовине становника војне власти КПЈ су врло ретко издавале потврде. Средином фебруара 1945 године на тај пропуст су им указале цивилне власти. Тамо где нису постојали локални органи власти, њихове комисије, процес реквизиције спроводиле су среске комисије уз асистенцију војних јединица. На челу среске комисије за исхрану у Прњавору био је Душан Јовановић. Велики проблем за регионалне комунистичке власти представљао је недостатак "подобних" особа у општини Драговићи које би им одговарале за успостављање њиховог државног уређења, што потврђују документи њихове провенијенције. АРС БЛ, ОК НОО ЦБ, више докумената без броја, 290/45, 464/45, 815/45, 850/45, 1087/45, 1570/45, 1650/45; Z NOR-a, том IV, књига 32, Београд 1968, стр. 599–600, 604, 605, 608, 612, док. бр. 144; Z NOR-a, том IV, књига 32, Београд 1970, стр. 660, док. бр. 139; Z NOR-a, том V, књига 32, Београд 1969, стр. 657, док. бр. 108; Z NOR-a, том IV, књига 34, Београд 1974, стр. 894–895, док. бр. 162; стр. 752, 754, док. бр. 140; стр. 754, стр. 830, док. бр. 152; стр. 1109, док. бр. 212.

⁷⁷ Према личном картону погинулог борца НОР-а у архиви лакташког општинског одбора СУБ-НОР-а, Копреновић је погинуо 21. октобра 1945. године у Друговићима, а био је запослен у властитој кафани. Архива ОО СУБНОР-а Лакташи; *Laktaši u NOB-u*, стр. 366; 374.

⁷⁸ Вељко Бундало се за време рата бавио обавештајним радом. После повратка у партизане из Црновршке четничке бригаде, својевремено је био обавештајни официр 1. батаљона у 3. штабу 18. бригаде 53. НОУ дивизије; Мladen Vukosavljević, Drago Karasijević, *Pedeset treća NOU Sred-njebosanska divizija*, Sarajevo (Požarevac?) 1969; *Laktaši u NOB-u*, стр. 373.

⁷⁹ *Laktaši u NOB-u*, стр. 374, 376.

не.⁸⁰ Крај рата био је прилика за враћање у свакодневне животне токове, али је то било добрим делом онемогућено ратним последицама – десетине страдалих, материјална штета, исцрпљеност вишегодишњим ратом. Међу првим свештеницима који су се вратили у Епископију бањалучку био је парох Драговићке парохије Ђорђе Радић, који је са групом свештеника стигао у Бањалуку почетком јуна 1945. године.⁸¹ Међутим, комунистичке власти забраниле су повратак протосинђелу Василију (Стриљчеку) у парохију православних Украјинаца у Насеобини Хрваћани. Поменута одлука оставила је значајан утицај на промену верске структуре Украјинаца у околини Хрваћана, где су православни Украјинци, под притиском власти НДХ и Грkokатоличког викаријата, морали за време рата прећи у грkokатоличку цркву. Због недоступности извора нису нам били доступни врло драгоцени подаци о потенцијалном преласку Срба у римокатоличку или грkokатоличку цркву.⁸² У комплексу Покровског храма у Насеобини Хрваћани парохијски дом био је за време рата узурпиран од комуниста, који су га користили за одржавање "игранки", а после тога је порушен.⁸³ Поред тога, протосинђел Василије био је изложен прогону. Нова власт га је осудила на вишегодишњу затворску казну, након чега је интерниран у манастир Гомионицу, где је живео до смрти, 1958. године.⁸⁴ Измењена је, поред верске, и национална структура Хрваћана и околине. На демографске промене утицало је страдање у току рата, али и исељавање Пољака. На основу споразума између

⁸⁰ Ibidem, 368, 378.

⁸¹ Парох драговићки се вратио у Бањалуку 7. јуна са групом свештеника предвођених протом Јовом Давидовићем, у којој су још били парох поточански Милан Милановић и свештеник Симо Кондић. Д. Јовановић, *Друговићи*, стр. 112; Драган Шућур, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини 1945–1958*, Бањалука 2016. (= Д. Шућур, *СПЦ у Бих 1945–1958*) стр. 100.

⁸² У Насеобини Хрваћани број православних украјинских домова, због принудног преласка на унију за време рата и каснијег одсељавања до 1977. године, пао је на 15, колико их је било 2000. године. Парохија православних Украјинаца 2015. године бројала је 12 домова. После Другог светског рата комунистичке власти су повремено, уз посебну дозволу, допуштале да протосинђел Василије (Стриљчек) служи међу православним Украјинцима у Насеобини Хрваћани. Број грkokатолика Украјинаца је такође значајно смањен. На смањење броја Украјинаца у околини Прњавора после Другог светског рата нарочито је утицало њихово исељавање у Славонију и Војводину, а касније у Аустралију и друге земље. *Шематизам 1900–2000.*, II, стр. 391; *Српска православна Епархија бањалучка 2015.*, *Шематизам III*, Бањалука 2016, IX архијерјеско намјесништво прњаворско, стр. 44.

⁸³ П. Матијашевић, *Хрваћани*, стр. 24; Љубиша Прерадовић, Милијана Окиљ, Мирослав Малиновић, Гордана Прерадовић, *Вјерски објекти националних мањина у Републици Српској*, Бањалука 2017, стр. 183, 184, 185.

⁸⁴ Иако је био изложен свакодневном шиканирању и физичким нападима од стране локалних комунистичких руководилаца, протосинђел Василије успео је као настојатељ Гомионице да уради много на пољу монашког живота у манастиру. По благослову надлежног епископа Василија (Костића), Гомионицу је претворио у женски манастир. Посмртни остаци протосинђела Василија (Стриљчека) пренесени у Насеобину Хрваћани. Данас почивају у Покровском храму, који је изграђен 1986–1988. године. *Шематизам 1900–2000.*, II, стр. 391; Д. Шућур, *СПЦ у Бих 1945–1958*, стр. 249, 251, 275, 474–475.

Југославије и Пољске, око 18.000 Пољака одселило се у Пољску у процесу реемиграције. Дobar део њих је био насељен на територији предратне Општине Хрваћани и околини прњаворског региона.⁸⁵ Са успостављањем нове власти дошле су административно-територијалне промене посматраног микропростора. Новим законским решењем и подзаконским актима федерална Босна и Херцеговина подељена је на округе, срезове и подручја месних народних одбора. У Округу бањалучком, у оквиру новоформираног среза са седиштем у Лакташима, налазило се језгро територије предратне општине Хрваћани, подељено на два месна народна одбора (МНО). Седиште једног било је у Друговићима (обухватао је села Друговићи и Кољани), а другог у Хрваћанима (Хрваћани, Деветина и Насеобина Хрваћани).⁸⁶ Каснијим административно-територијалним решењима Друговићи и околина су припојени административном центру са седиштем у Лакташима, а Хрваћани и насеља око њих су припали центру, са седиштем у Прњавору.⁸⁷

Закључак

За време Другог светског рата на простору Краљевине Југославије, а на територији коју је обухватало административно седиште и непосредна околина предратне општине Хрваћани, догодило се неколико догађаја и процеса који су трајно обележили ту средину. Одређени догађаји и процеси који су се десили на овом простору су, као локални одраз, саставни део општих процеса од 1941. до 1945. Други део њих је одраз специфичности, у појединим сегментима, Хрваћана и околине. Гледано географски, село Хрваћани, административни центар истоимене предратне општине и места која су улазила у њен састав, налазило се на значајном комуникационом простору. Транзит војних снага и

⁸⁵ Конгрес Пољака одржан је 1. јула, док је делегација пољске пресељеничке мисије дошла у новембру 1945. године. Њено седиште било је у Прњавору. Протокол о пресељавању Пољака из Југославије потписан је 2. јануара 1946. године. Процес реемиграције Пољака пратио је читав низ проблема, од техничких до имовинских питања. Пољаци су пресељавани највећим делом од 28. марта до 29. јула 1946. године (14.235 особа), а последњи транспорт стигао је у Пољску у септембру 1947. године. Husnija Kamberović, *Iseljavanje Poljaka iz Bosne i Hercegovine 1946. godine*, Časopis za suvremenu povijest, god 30, br. 1 (1998), стр. 95–104, 95–96, 99–100, 101, 103; Ж. Вујић, *Монографија школе Хрваћани*, стр. 89; F. Kwaśniak, A. Orlovac, *Dzije Polakow W Bośni 1895–1946.*, стр. 149–151, 152, 156; T. Lis, *Iz Bosni i Poljsku*, стр. 83–85, 104, 106, 107.

⁸⁶ Овим законским решењем територија која је потпадала под регионални центар, са седиштем у Прњавору, подељена је између три центра, са седиштима у Прњавору и два новоформирана среза у Лакташима и Српцу. Између наведених срезова подељена је територија општине Хрваћани. *Службени гласник БиХ 1/45, Закон о територијалној подјели федералне БиХ на округе, срезове и подручја МНО; Службени гласник БиХ, 13/45, Уредба о одређивању подручја мјесних народних одбора и установљавању сједишта мјесних народних одбора.*

⁸⁷ *Службени гласник БиХ, 23/46, 2/47, 29/47, 16/49, 10/50.*

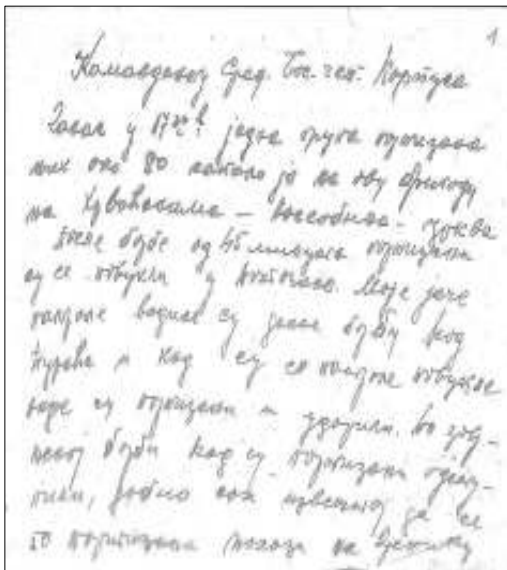
ухапшених који су одвођени у затворе и логоре за време Другог светског рата био је редовна појава, што је представљало опасност по локално становништво. На примерима из Хрваћана и околине јасно се уочавају фазе општинских процеса званичне политике НДХ према Србима, Јеврејима и другим "непоћудним елементима", од одузимања имовинских и других права, сејања страха и проверавања, до хапшења и узимања талаца, прогона, масовних покоља...

Успостављањем власти НДХ у Хрваћанима су формиране општина и оружничка постаја, одузета је трговинска радња јеврејској породици Албахари, уследило је хапшење становништва, првенствено Срба. Претходно је, као и други свештеници Епархије бањалучке, ухапшен драговићки парох Ђорђе Радић, транспортован у логор у Цапрагу, па депортован у Србију. Сличну судбину је доживео и свештеномонах православних Украјинаца, протосинђел Василије (Стриљчек). Поред тога, Покровски храм су насилно, уз помоћ власти НДХ, преузели гркокатолици у јуну 1941. После устаничког напада на Хрваћане 23. новембра 1941. уследила је одмазда усташких власти. Уочи Никољдана, 18. децембра 1941. године, власти НДХ су ухапсиле групу од дванаест Срба у Хрваћанима и ликвидирале их у Драговићима/Друговићима. Они нису били једине жртве. Са простора административног седишта и непосредне околине Општине Хрваћани више од стотину особа је страдало од 1941. до 1945. године, под различитим околностима, већим делом у војним сукобима, а мањим делом у логору Јасеновац.

Добар део Другог светског рата на овом подручју је обележен војним обрачунама идеолошко-политичких противника (од њиховог разлаза почетком 1942. године). Територијом Хрваћана и околине због тога су, у главном или споредном циљу, прошле различите војне формације, а међу њима и јединице неколико партизанских бригада. Почетна предност монархиста је под притиском војних формација КПЈ била привремено угрожавана, али се одржала од јесени 1942. до марта 1944. године, када је замењена привременом влашћу комуниста, која је била урушена већ од јесени те године до пролећа 1945. године. Крај рата и у Хрваћане је донео успостављање нове власти, обрачун са политичким противницима, а и одређене административно-територијалне промене. Наступање мирнодопског периода значило је и покушај враћања у свакодневне животне токове. Наравно, десетине страдалих, материјална штета, исцрпљеност становништва многобројим недаћама које је рат донео, долазак нове власти, административно-политичко преуређење, исељавање Пољака, забрана повратка протосинђелу Василију (Стриљечку) у његову парохију и православних Украјинаца у Насеобину Хрваћани, били су фактори који су оставили трајне последице по Хрваћане и суседна села.

Циљ овог рада јесте да буде подстрек истраживачима прошлости ове локалне средине. За стицање свеобухватније слике о Хрваћанима од 1941. до 1945. неопходан је студиознији приступ. Као прво, треба извршити додатна истраживања изворне грађе у архивима у држави и региону. Потом је

неопходно темељитије обавити теренски рад (прикупљање усмених и других извора). Целовитији приказ би се добио посматрањем територије целе предратне Општине Хрваћани, а не само административног центра и његове ближе околине. У оквиру наведених поступака требало би се посветити утврђивању што тачнијег броја оних који су за време Другог светског рата на овом простору били укључени у различите војне формације. Потребно је учинити додатан напор како би се одређени догађаји детаљније расветлили, а нарочито подробније приказати биографије жртава, а у оквиру овог, посебно биографије жртава масовног покоља од 18. децембра 1941. у Драговићима/Друговићима и жртава које су страдале у логору Јасеновац, као симболу страдања у НДХ. Мозаик прошлости ове локалне средине од 1941. до 1945. употпунили би одговори на низ питања (питање страха од усташа, процеса успостављања власти НДХ и усташког покрета на регионалном и локалном нивоу – у Котару Прњавор Велике жупе Ливац–Запоље и Општини Хрваћани...). Посебан део истраживања требао би да се односи на држање локалних Пољака и Украјинаца у контексту односа власти НДХ према њима и обрнуто, међусобних односа ове две националне мањине и Срба у периоду од 1941. до 1945. Даље, требало би утврдити време промене назива села Драговићи у Друговићи, те дати одговор на питање формирања локалног административног центра/центара власти устаника у Хрваћанима и/или Драговићима/Друговићима за време Другог светског рата. Уз примену методологије, добио би се целовитији приказ прошлости предратне општине Хрваћани од 1941. до 1945.

1
Команданту Сред. Бос. чет. Корпуса
Завла у НДХ једна друга станица
која око 80 километара је од НДХ фронт
на Кривопаланка – Високоград – Државна
забрањено од НДХ власти станица
у се налази у Драговићима. Моје још
радише војска су још брбу коју
држе и коју су се можда створили
које су створили и зградили. То још
може бити коју су створили стаци
они, једна од најбољих је се
до створили можда се држе

1
18. децембра 1941. у Драговићима/Друговићима
и жртава које су страдале у логору Јасеновац, као
симболу страдања у НДХ. Мозаик прошлости ове
локалне средине од 1941. до 1945. употпунили би
одговори на низ питања (питање страха од усташа,
процеса успостављања власти НДХ и усташког
покрета на регионалном и локалном нивоу – у
Котару Прњавор Велике жупе Ливац–Запоље и
Општини Хрваћани...). Посебан део истраживања
требао би да се односи на држање локалних
Пољака и Украјинаца у контексту односа власти
НДХ према њима и обрнуто, међусобних односа
ове две националне мањине и Срба у периоду од
1941. до 1945. Даље, требало би утврдити време
промене назива села Драговићи у Друговићи, те
дати одговор на питање формирања локалног
административног центра/центара власти устаника
у Хрваћанима и/или Драговићима/Друговићима
за време Другог светског рата. Уз примену
методологије, добио би се целовитији приказ
прошлости предратне општине Хрваћани од 1941.
до 1945.

1943/1944
[Official stamps and signature]

АРС БЛ: Збирка докумената Средњобосанског четничког корпуса;
1943/1944: АИ, сигнатура збирке 333 – Извјештај
Црновршке бригаде команданту Средњобосанског четничког корпуса

Лазару Тешановићу, фебруар 1944. године, VI/390

АРС БЛ: Окружна комисија за испитивање ратних злочина окупатора и њихових помагача Прњавор (1944–1945); 1944/1945: књ. 1; кут., фонд 68 – Извјештај Општинског НОО Друговићи Окружној комисији за испитивање ратних злочина окупатора и њихових помагача Прњавор, октобар 1944, 6/44

Извори и литература:

Извори:

Необјављени извори:

Архив Републике Српске Бањалука (= АРС БЛ) фондови:

- Окружни народноослободилачки одбор за Централну Босну (1943–1945); 1944/1945: књ. 1; кут. 3, фонд 36;
- Окружни народноослободилачки одбор Прњавор (1943–1945); 1944/1945: кут. 1, фонд 40;
- Окружна комисија за испитивање ратних злочина окупатора и њихових помагача Прњавор (1944–1945); 1944/1945 : књ. 1; кут., фонд 68;
- Збирка докумената Средњобосанског четничког корпуса; 1943/1944: кут. АИ, сигнатура збирке 333;

Архива Општинског одбора СУБНОР-а Лакташи;

Архива Општинског одбора СУБНОР-а Прњавор;

Jankovića, (Sretena) Ljubo, *Hronika života i borbe naroda sreza prnjavor-skog u vremenu od jeseni 1918. do kraja 1946. godine*, Potočani, januar 1973. godine (рукопис).

Објављени извори:

- Albahari, Luna, *Rođena sam u Kladnju* [www.elmondosefard.wiki-dot.com/rodena-sam-u-kladnju-luna-albahari (10.8.2017)]
- Vukliš, Vladan, *Završni izvještaj dr Dušana Nedeljkovića o radu Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*, Топола, часопис ЈУ Спомен-подручје Доња Градина, година II, број 2 (2016), 164–243.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga I, prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava*, Beograd 1937.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II*, Beograd 1938.
- *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinu jednog dela katoličkog klera u Jugoslaviji*, priredili Joža Horvat i Zdenko Štambuk, Zagreb 1946.
- *Zbornik dokumenta i podataka NOR-a, tom IV, dokumeenti NOVJ – borbe u Bosni i Hercegovini*, Beograd: knjiga 3 (1952), knjiga 9 (1954), knjiga 22 (1962), knjiga 23 (1962), knjiga 24 (1963), knjiga 25 (1965), knjiga 26 (1967), knjiga 27 (1967), knjiga 32 (1968), knjiga 33 (1970), knjiga 34 (1970).
- *Zločini na jugoslovenskom prostoru u Prvom i Drugom svetskom ratu. Tom I, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945., knjiga I, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941–1943. godine*, Beograd 1993.
- (Јевтић), Атанасије, *Великомученички Јасеновац*, фотоофсетско преи-здање, Београд 2016.
- Miletić, Antun, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945. Dokumenta, knjiga I*, Beograd, 1986.
- Miletić, Antun, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac*, Jagodina 2011.
- *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, izradio Krunoslav Dragano-вић, Sarajevo 1939.
- *Poimenični popis žrtava Koncentracijskog logora Jasenovac 1941–1945.*, база података Спомен-подручја Јасеновац, [www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618 (2.8.2017)]
- *Poimennični popis žrtava koncentracionog logora Jasenovac 1941–1945.*, priredili Jelka Smreka, Ђорђе Mihovilović, Jasenovac 2007.
- *Сведочење о страдању Срба Бањалуке и околине. Исказ избеглог свештеника Ђорђа В. Радића, пароха Друговичког из Епархије Бања-луке, дат православном Епископу Тимочке епархије, 9. IX 1941, стр.*

- 105–106. у: *Јасеновац – мјесто натопљено крвљу невиних. Споменица поводом педесете годишњице великомученичког Јасеновца и седме годишњице освећења поново изграђене цркве Рођења Св. Јована Крститеља спомен храма у Јасеновцу*, Београд 1990.
- *Средња Босна у НОБ-у. Средња Босна до устанка и у устанку 1941. године*, књига прва, чланци и сјећања, Београд 1976.
 - *Srednja Bosna u NOV, od formiranja prve čete za Bosansku Krajinu do formiranja trećeg krajiškog NOP odreda (septembar – oktobar 1941. godine), sjećanja, članci i dokumenti, knjiga druga*, Вањалука 1980.
 - *Средња Босна у НОБ, од формирања крајишког НОП одреда до краја 1941. (новембар–децембар 1941. године), сјећања, чланци и документи*, књига трећа, Бањалука 1981.
 - *Српска православна Епархија бањалучка 1900–2000. Шематизам II*, Бањалука 2000.
 - *Српска православна Епархија бањалучка 2015. Шематизам III*, Бањалука 2016.
 - Стојнић, Бојан, Пилиповић, Радован, Ђурић Мишина, Вељко, *Свједочење о затирању, прилози за историју страдања Срба Епархије бањалучке 1941. године*, Бањалука–Београд 2016.
 - Шућур, Драган, *Извјештај свеишеника Петра Рађеновића о стању у мисионарским парохијама малоруских колониста у прњаворском срезу*, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске, година V, број 5, Бањалука 2013, стр. 453–466.

Споменици материјалне културе:

- Спомен-обележје борцима НОР-а и ЖФТ у Друговићима
- Спомен-обележје борцима НОР-а и ЖФТ у Хрваћанима
- Спомен-обилежје борцима ЈВуО у Друговићима
- Спомен-обележја: Васи Бојићу, Сави (Анте) Бојића, Миладину Алексићу, Крстану Гвоздену, Божидару Дакићу

Новине и периодика:

- *Врбаске новине*, год IV, бр. 48, 2. новембар 1932.
- *Врбаске новине*, год IX, бр. 1525, 15. децембар 1938.
- *Врбаске новине* год X, бр. 1644, 15. новембар 1939.
- *Службени гласник БиХ*, бр. 1/45, 13/45, 23/46, 2/47, 29/47, 16/49, 10/50.
- *Hrvatska Krajina*, година I, br. 24, 12. lipnja 1941.
- *Hrvatska Krajina*, година I, br. 29, 25. lipnja 1941.
- *Hrvatska Krajina*, година I, br. 51, 15. kolovoza 1941.

- *Hrvatska Krajina*, godina I, br. 59, 7. rujna 1941.

Литература:

Приручници и монографије:

- Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, *Peta kozaračka brigada*, Beograd 1973.
- Bosiočić, S. Bogdan, *21. slavonska udarna brigada*, Beograd 1981.
- Вујић, Живко, *Лакташка Жуна*, Лакташи 2013.
- Вујић, Живко, *Лицем према књизи: монографија школе Хрваћани*, Лакташи 2006.
- Vukosavljević, Mladen, Karasijević, Drago, *Pedeset treća NOU Srednjobosanska divizija*, Sarajevo (Požarevac?) 1969.
- Danon, Jakov, Stošić, M. Verica, *Memoari na Holokaust Jevreja Bosanske Krajine*, Banjaluka 2010.
- Dizdarević, Midhat, *Radnički pokret i NOR Dervente (dokumenti i sjećanja)*, Derventa 1972.
- Јакшић, Дурковић Љубомир, *Платон Јовановић епископ бањалучки*, Крагујевац 1986.
- Jovanović, Dragoslav Drago, *Drugovići, sjećanja i kazivanja*, Laktaši 2011.
- Kwaśniak Franciszek, Orlovac Ante, *Dzije Pólakow W Bośni 1895–1946*, Legnica 2013.
- Кривокапић Бајо и др., *Историја Босанске Градишке и њене околине од најстаријих времена до 1985. године*, Градишка 2008.
- *Laktaši u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji 1941–1945*, Laktaši 1981.
- Латиновић, Горан, *Српска православна црква у Босанској Крајини 1918–1941.*, Бањалука 2006.
- Lis, Tomasz Jacek, *Iz Bosni u Poljsku, prikaz izvornih dokumenta na temu reemigracije Poljaka iz Bosne i Hercegovine nakon II svjetskog rata*, Woleślawiec 2016.
- Матијашевић, Вида, Петар, *Хрваћани, Завичај Матијашевића*, Бањалука 2006.
- Прерадовић, Љубиша, Окиљ, Милијана, Малиновић, Мирослав, Прерадовић Гордана, *Вјерски објекти националних мањина у Републици Српској*, Бањалука 2017.
- Samardžija, Stevo, *Četrnaesta srednjobosanska NOU brigada*, Banjaluka 1983.
- *Стазама прошлости до врата будућности* (монографија), уредник Ранко Прерадовић, Бањалука, Поточани 2012.
- Ručnov, Marko, *Zašto Jasenovac*, Beograd 2001.

- *Ustaški stožer za Bosansku Krajinu. Studija Milana Vukmanovića i izbor iz građe*, priredili Verica M. Stošić i Vladan Vukliš, Banjaluka 2017.
- Шућур, Драган, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини 1945–1958*, Бањалука 2016.

Расправе:

- Bućin, Rajka, *Prilog proučavanju institucija: Zakonski okviri rada velikih župa NDH*, Arhivski vijesnik, godina 44 (2001), стр. 209–225.
- Kamberović, Husnija, *Iseljavanje Poljaka iz Bosne i Hercegovine 1946. godine*, Časopis za suvremenu povijest god 30. br. 1 (1998), стр. 95–104.
- Милијашевић, Бојан, *Страдање народа Прњаворског краја (1). Народни херој Милош Вујаковић и страдање Срба у Штрпцима током Другог свјетског рата (списак страдалих)*, база података Удружења дјече логораша, њихових потомака и поштовалаца "Јастребарско 1942" [www.genocid.info (16.12.2017)]
- Милијашевић, Бојан, *Страдање народа Прњаворског краја (2). Масовни злочин над женама и дјецом у селу Кремна 16. децембра 1941. године*, база података Удружење дјече логораша, њихових потомака и поштовалаца "Јастребарско 1942" [www.genocid.info (16.12.2017)]
- Милијашевић, Бојан, *Страдање народа Прњаворског краја (3). Злочин над Србима у селу Штрпци 7. фебруара 1942. године*, база података Удружења дјече логораша, њихових потомака и поштовалаца "Јастребарско 1942" [www.genocid.info (15.2.2018)]
- Милијашевић, Бојан, *Страдање народа прњаворског краја (4). Масовни злочин над женама и дјецом у селу Лужани (Кремна) 16. децембра 1941. године*, база података Удружења дјече логораша, њихових потомака и поштовалаца "Јастребарско 1942" [www.genocid.info (15.2.2018)]
- Небесниј, Борис, *Украјинци у Србији* [www.rastko.rs//delo/11868 (29.9.2017)]
- Шућур, Драган, *Вјерски покрети у Босни и Херцеговини између два свјетска рата*, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске, година VI, број 6, Бањалука 2014, стр. 283–289.
- Шућур, Драган, *Враћање у православу вјеру малоруских колониста у Прњаворском срезу између два свјетска рата*, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске, година III, број 3, Бањалука 2011, стр. 149–169.

Summary

There have been several significant events and processes on the territory of Hrvacani and its immediate surroundings during World War II, some of which represented a local reflection of the general events, and part of them were a result of the specific characteristics of the local environment (presence of ethnic minorities – the Polish and Ukrainian). Clearly there are elements of the official policy of the Independent State of Croatia, which are reflected in the seizure of assets, arrest, prosecution, taking to the concentration camps and murders of Serbs and Jews. The first line of the impact were the Serb and Ukrainian Orthodox clerics and prominent residents. Ideological differences between uprising movements and struggle for power did not bypass Hrvacani in the period from 1941 to 1945. Hrvacani and its surroundings met the end of war with a significant number of human victims, material damage, economically exhausted, while the establishment of Communist rule and the demographic, administrative and territorial changes followed.